

บทที่ 4

ผลการศึกษา

จากการศึกษาการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชนเพื่อความยั่งยืนของชุมชนบ้านแม่เอาะ หมู่ 10 ตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อให้เกิดความชัดเจนและมีความสมบูรณ์ของเนื้อหา และสามารถนำไปเป็นกรณีศึกษาได้ดังนี้

- 4.1 บริบทของพื้นที่ศึกษา
- 4.2 บริบททั่วไปและประวัติความเป็นมาของชุมชน
- 4.3 กระบวนการในด้านการจัดการองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน
- 4.4 กระบวนการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชน

4.1 บริบทของพื้นที่ศึกษา

จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ทางภาคเหนือของประเทศ ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 20,107 ตารางกิโลเมตร ซึ่งใหญ่เป็นอันดับ 2 ของประเทศ และมีประชากร 1,655,642 คน มากเป็นอันดับ 5 ของประเทศ ในจำนวนนี้เป็นประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเมืองและชานเมือง 960,906 คน โดยจังหวัดเชียงใหม่ทิศเหนือติดต่อกับรัฐฉานของพม่า

จังหวัดเชียงใหม่แบ่งการปกครองออกเป็น 25 อำเภอ โดยมีอำเภอเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของจังหวัด เมื่อ พ.ศ. 2552 มีการจัดตั้งอำเภอกัลยาณิวัฒนาเป็นอำเภอลำดับที่ 25 ของจังหวัด และลำดับที่ 878 ของประเทศ ซึ่งเป็นอำเภอล่าสุดของไทย อนึ่ง ราวปลายเดือนตุลาคม พ.ศ. 2555 สภาองค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ มีมติให้เสนอ โครงการจัดตั้งอำเภอนันทบุรีเฉลิมพระเกียรติ ต่อกระทรวงมหาดไทย

จังหวัดเชียงใหม่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน เคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนาแต่โบราณ มี "คำเมือง" เป็นภาษาท้องถิ่น มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวทั้งด้านประเพณีวัฒนธรรม และมีแหล่งท่องเที่ยวจำนวนมาก โดยเริ่มวางตัวเป็นนครสร้างสรรค์ และกำลังพิจารณาสมัครเข้าเป็นนครสร้างสรรค์ของยูเนสโก

ทิศเหนือ	<u>รัฐานของสหภาพพม่า</u> โดยมีคอยฝิปีนน้ำของคอยคำ คอยปกกลา แต่ง คอยถ้ำป่อง คอยถ้ำวย คอยผาวอก และคอยอ่างขางอันเป็นส่วนหนึ่ง ของทิวเขาแดนลาว เป็นเส้นกั้นอาณาเขต
ทิศตะวันออก	<u>อำเภอแม่ฟ้าหลวง อำเภอเมืองเชียงราย อำเภอแม่สรวย อำเภอเวียงป่าเป้า</u> (จังหวัดเชียงราย) <u>อำเภอเมืองปาน อำเภอเมืองลำปาง</u> (จังหวัดลำปาง) <u>อำเภอบ้านธิ อำเภอเมืองลำพูน อำเภอป่าซาง อำเภอเวียงหนองล่อง อำเภอ</u> <u>บ้านโฮ้ง และอำเภอเถี</u> (จังหวัดลำพูน) ส่วนที่ติดจังหวัดเชียงรายและลำปาง มีร่องน้ำลึกของแม่น้ำกก ต้นปีนน้ำคอยซาง คอยหลุมข้าว คอยแม่ว้วน้อย คอยวังผา และคอยแม่โตเป็นเส้นกั้นอาณาเขต ส่วนที่ติดจังหวัดลำพูนมี คอยขุนห้วยหละ คอยข้างสูง และร่องน้ำแม่ปิงเป็นเส้นกั้นอาณาเขต
ทิศใต้	<u>อำเภอสามเงา อำเภอแม่ระมาด และอำเภอท่าสองยาง</u> (จังหวัดตาก) มีร่อง น้ำแม่ตื่นและคอยฝิปีนน้ำ คอยเรียม คอยหลวงเป็นเส้นกั้นอาณาเขต
ทิศตะวันตก	<u>อำเภอปาย อำเภอเมืองแม่ฮ่องสอน อำเภอขุนยวม อำเภอแม่ลาน้อย</u> <u>อำเภอแม่สะเรียง และอำเภอสบเมย</u> (จังหวัดแม่ฮ่องสอน) มีคอยฝิปีนน้ำ คอยกิวแดง คอยแปรเมือง คอยแม่ยะ คอยอังเกตุ คอยแม่สุรินทร์ คอย ขุนยวม คอยหลวง และร่องแมริค แม่อย และคอยฝิปีนน้ำคอยขุนแม่ตื่น เป็นเส้นกั้นอาณาเขต

จังหวัดเชียงใหม่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา จังหวัดเชียงใหม่มีพื้นที่ 20,107.057 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 12,566,911 ไร่ มีพื้นที่กว้างใหญ่เป็นอันดับที่ 1 ของภาคเหนือ และเป็นอันดับ 2 ของประเทศ รองจากจังหวัดนครราชสีมา ลักษณะภูมิประเทศโดยทั่วไปมีสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและป่าละเมาะ มีที่ราบอยู่ตอนกลางตามสองฟากฝั่งแม่น้ำปิง มีภูเขาที่สูงที่สุดในประเทศไทยคือ คอยอินทนนท์ สูงประมาณ 2,565.3355 เมตร อยู่ในเขตอำเภอจอมทอง นอกจากนี้ยังมีคอยอื่นที่มีความสูงรองลงมาอีกหลายแห่ง เช่น คอยฟ้าห่มปก สูง 2,285 เมตร คอยหลวงเชียงดาว สูง 2,170 เมตร คอยสุเทพ สูง 1,601 เมตร สภาพพื้นที่แบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ พื้นที่ภูเขา ส่วนใหญ่อยู่ทางทิศเหนือและทิศตะวันตกของจังหวัด คิดเป็นพื้นที่ประมาณร้อยละ 80 ของพื้นที่จังหวัด เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำลำธาร ไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก พื้นที่ราบลุ่มน้ำและที่ราบเชิงเขา กระจายอยู่ทั่วไประหว่างหุบเขาทอดตัวในแนวเหนือ-ใต้ ได้แก่ ที่ราบลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำฝาง ลุ่มน้ำแม้งัด เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะต่อการเกษตร ภูมิอากาศ จังหวัดเชียงใหม่มีสภาพอากาศค่อนข้างเย็นเกือบตลอด

สวนป่า และป่าฟื้นฟูตามธรรมชาติ โดยมีพื้นที่ป่าไม้อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ 8,787,656 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 69.92 ของพื้นที่ทั้งจังหวัดแบ่งเป็นป่าสงวนแห่งชาติ จำนวน 25 แห่ง อุทยานแห่งชาติ 13 แห่ง เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า และเขตห้ามล่าสัตว์ป่า 1 แห่ง อุทยานแห่งชาติในจังหวัดเชียงใหม่ ได้แก่

- อุทยานแห่งชาติดอยอินทนนท์
- อุทยานแห่งชาติดอยสุเทพ-ปุย
- อุทยานแห่งชาติแม่ปิง
- อุทยานแห่งชาติออบหลวง
- อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง
- อุทยานแห่งชาติศรีลานนา
- อุทยานแห่งชาติดอยเวียงผา
- อุทยานแห่งชาติแม่ตะไคร้
- อุทยานแห่งชาติขุนขาน
- อุทยานแห่งชาติเขียงดาว
- อุทยานแห่งชาติแม่โถ
- อุทยานแห่งชาติแม่ฝาง
- อุทยานแห่งชาติออบขาน

นอกจากนี้จังหวัดเชียงใหม่ยังมีปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้เกิดขึ้นเป็นประจำ สาเหตุสำคัญเช่น การลักลอบตัดไม้ การบุกรุกเพื่อทำเกษตรกรรมและไฟป่า เป็นต้น

พื้นที่ป่าในจังหวัด มีความหลากหลายทางชีวภาพ สัตว์ป่าสำคัญที่พบ ได้แก่ เลียงผา หมูป่า หมาจิ้งจอก เสือดำ อีเห็น ชะมด พังพอน ชะนี ลิง เม่น แมวป่า หมูหริ่ง กระต่ายป่า ตะกวด กิ้งก่า งู ตู๊กแก ค้างคาว บั้ง ไก่ป่า นกขมิ้น นกกระรางหัวขวาน นกกระขาบทุ่ง นกขุนทอง นกขุนแผน นกบั้ง รอก นกกางเขน นกกาเหว่า นกเขิวคราม นกกระต๊อ นกกระจิบ นกกระจาบ นกปรอด นกกระวังไฟ นกแซงแซว นกโพระดก นกนางแอ่น นกคุ้ม นกเขาเขียว นกเขาใหญ่ นกเขาขวาน นกเอี้ยง นกกระปูด เป็นต้น

จังหวัดเชียงใหม่มีแม่น้ำสำคัญ คือ แม่น้ำปิง และมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ 2 แห่ง คือ เขื่อนแม่งวงอุดมธารา อำเภอดอยสะเก็ด และเขื่อนแม่จัดสมบูรณ์ชล อำเภอแม่แตง และยังแบ่งตามพื้นที่ลุ่มน้ำดังนี้ ลุ่มน้ำปิงตอนบน เป็นลุ่มน้ำที่สำคัญที่สุดในภาคเหนือตอนบน มีพื้นที่ 25,355.9 ตร.กม. สภาพภูมิประเทศเป็นเทือกเขาสลับซับซ้อนมีความลาดชันสูง วางตัวแนวเหนือ-ใต้ พื้นที่ส่วนใหญ่

เสี่ยงต่อแผ่นดินถล่มและการชะล้างพังทลายของดินสูง ลักษณะภูมิอากาศเป็นแบบสะวันนา คือ มี ฤดูฝนสลับกับฤดูแล้งอย่างชัดเจน และยังมีลุ่มน้ำย่อยอีก 14 ลุ่มน้ำย่อย แม่น้ำที่สำคัญได้แก่ แม่น้ำ ปิง แม่แตง แม่กก แม่จืด แม่แจ่ม แม่ขาน และแม่ตื่น ลุ่มน้ำกก มีแม่น้ำกกเป็นแม่น้ำสายหลัก มีต้น กำเนิดจากภูเขาในประเทศพม่า ไหลผ่านเมืองกก เมืองสาต ประเทศพม่า เข้าเขตประเทศไทยที่ช่อง น้ำกก อำเภอแม่เฒ่า แล้วไหลเข้าสู่จังหวัดเชียงราย ก่อนจะไหลลงสู่แม่น้ำโขง ครอบคลุมพื้นที่ 2,773 ตร.กม. ลุ่มน้ำฝาง มีแม่น้ำฝางเป็นแม่น้ำสายหลัก ซึ่งมีต้นกำเนิดจากดอยขุนห้วยฝางและดอย หัวโท ทางตอนใต้ของอำเภอไชยปราการ ไหลลงสู่แม่น้ำกก มีความยาวลำน้ำประมาณ 70 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำ 1,948.5 ตร.กม. ในอำเภอไชยปราการ ฝาง และแม่เฒ่า

จังหวัดเชียงใหม่มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรณี โดยมีการผลิตแร่ที่สำคัญ 8 ชนิด ได้แก่ ถ่านหิน เฟลด์สปาร์ (แร่พื้นม้า) เมงกานีส ซิลิเกต ดิบบุก ดินขาว ฟลูออไรด์ และแร่หิน อุตสาหกรรม และจังหวัดเชียงใหม่ยังมีแหล่งทรัพยากรธรณีที่สำคัญ เช่น แหล่งปิโตรเลียม อำเภอ ฝาง สภาพทางธรณีวิทยาที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ บ่อน้ำพุร้อน อำเภอสันกำแพงและอำเภอฝาง ไปงเคียด อำเภอแม่แตง บ่อน้ำแร่ธรรมชาติ อำเภอแมริม เป็นต้น

อำเภอ แม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่บริเวณเทือกเขาถนนธงชัยทิศตะวันออก ด้านหลัง ดอยอินทนนท์ อยู่ห่างจากเมืองเชียงใหม่มาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ 118 กิโลเมตร อยู่สูงจาก ระดับน้ำทะเลปานกลาง 500 – 700 เมตร มีพื้นที่ทั้งหมด 2,713.75 ตร.กม. หรือ 1,696,093.75 ไร่ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าเขาและภูเขาสูง คิดเป็น 70 % ของพื้นที่ทั้งหมด ที่เหลือ 20 % เป็นที่ราบเชิง เขา และเป็นที่ราบลุ่มน้ำอีก 10 % ทิศเหนือติดกับอำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอ ปาย อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทิศตะวันตกติดกับอำเภอขุนยวม อำเภอแม่ลาน้อย ทิศใต้ติดกับ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ และอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทิศตะวันออกติดกับอำเภอ สะเมิง อำเภอแม่วาง และอำเภอจอมทอง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright © by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพ 3 แผนที่อำเภอแม่แจ่ม

อำเภอแม่แจ่ม แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 7 ตำบล 2 เทศบาล 104 หมู่บ้าน มีประชากร ในปีพ.ศ.2553 จำนวน 56,723 คน 11,563 ครัวเรือน ความหนาแน่นของประชากร 20 คน/ตาราง กิโลเมตร ประกอบด้วยชาวพื้นเมืองหรือไทยวน ส่วนใหญ่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำ 18,106 คน คิดเป็นร้อยละ 31.92 ชาวเขาเผ่าปกากะญอ เผ่าม้ง และลัวะ 42,773 คน คิดเป็นร้อยละ 68.08 ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ตามที่ราบเชิงเขาและที่ราบลุ่มน้ำ โดยมีประชากรนับถือ พระพุทธศาสนา 56.48 % นับถือคริสต์ศาสนา 24.03 % ส่วนที่เหลืออีก 19.49 % นับถือผี ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาทำไร่ เลี้ยงสัตว์ รับจ้าง และค้าขาย พืชเศรษฐกิจของอำเภอแม่แจ่มได้แก่ ข้าวโพด กล้วยปลี หอมแดง แครอท กระเทียม มันฝรั่ง และผักกาดขาวปลี อำเภอแม่แจ่มมีน้ำแม่แจ่มเป็นแม่น้ำสายหลัก ไหลมาจากดอยทิวป่าก้าง ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอแม่แจ่ม ไหลผ่านหมู่บ้าน

ต่าง ๆ รวมทั้งตัวอำเภอ ก่อนไหลลงไปรวมกับแม่น้ำปิงฝั่งขวาทางทิศใต้ที่บ้านสบแจ่ม เส้นแบ่งเขต
อำเภอจอมทองกับอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ มีความยาว 170 กิโลเมตร

สภาพภูมิอากาศอำเภอแม่แจ่มค่อนข้างเย็น แแบ่งออกเป็น 3 ฤดูคือ ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือน
มีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม มีอุณหภูมิเฉลี่ยสูงสุดอยู่ที่ 31.5 องศาเซลเซียสในเดือนเมษายน ฤดูฝน
เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนพฤศจิกายน มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยสูงสุดตลอดทั้งปีอยู่ที่ 1,248.8 มม.
ฝนตกเฉลี่ยมากที่สุดในเดือนสิงหาคม 246.4 มม. ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนธันวาคมถึงกุมภาพันธ์
อุณหภูมิเฉลี่ยต่ำสุดในเดือนธันวาคมอยู่ที่ 13.7 องศาเซลเซียส

ทรัพยากรป่าไม้พื้นที่ป่าไม้ภายในอำเภอแม่แจ่มถือว่ามีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากเป็น
พื้นที่ดูดซับน้ำจากฝนและไหลลงสู่ลำน้ำแม่ปิงน้อย แม่โง่งหลวง แม่ลงคา แม่อมลาน แม่
ปาน แม่อม แม่จู้มุก แม่จู้มุกน้อย น้ำห้วยหลวง แม่จ้อหลวง แม่ยอด แม่รวม
แม่รวมน้อย และแม่สาละ ซึ่งพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดมีอยู่ประมาณ 2,242.49 ตารางกิโลเมตร คิด
เป็นร้อยละ 82.08 ของพื้นที่ทั้งหมดภายในอำเภอแม่แจ่ม จัดได้ว่ามีสภาพป่าไม้โดยรวมยังคงมีความ
อุดมสมบูรณ์อยู่มาก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นป่าผลัดใบสมบูรณ์อยู่บริเวณ ทิศเหนือต่อเนื่องไปถึงทิศใต้
ของพื้นที่ และบางส่วนเป็นป่าผลัดใบรอสภาพฟื้นฟู อยู่บริเวณทิศตะวันตกและทิศตะวันออกของ
พื้นที่

ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นตำบลที่มีความหลากหลายทางทรัพยากร
มนุษย์และธรรมชาติโดยมีการน้อมนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพา
ตัวเอง ตามแนวทางพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาประยุกต์ใช้จนเกิดผล มีกระบวนการเรียนรู้ใน
ชุมชนที่หลากหลาย นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมพัฒนาจากหน่วยงานในพื้นที่ต่างๆที่นำไปสู่ เอกอัครราชทูต
และตัวคนในอีกรูปแบบหนึ่งของการพัฒนา

ตำบลแม่นาจร มีเนื้อที่ทั้งหมด 615.45 ตารางกิโลเมตร หรือ 384,670 ไร่ (พื้นที่ร้อยละ 90
เป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ประชากรทั้งสิ้น 9,452 คน แยกเป็น ชาย 4,907 คน หญิง 4,545 คน มี
ความหนาแน่น เฉลี่ย 15.36 คน/ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอแม่แจ่ม ระยะทางจาก
อำเภอถึงที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลแม่นาจร ประมาณ 26 กิโลเมตร โดยมีระยะห่างจาก
อำเภอไกลสุด ประมาณ 140 กิโลเมตรบริเวณเขตบ้านแม่แจ๊ะ หมู่ที่ 13 มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

- ทิศเหนือ ติดกับ ตำบลแม่แดด อำเภอกัลยาณิวัฒนา จังหวัดเชียงใหม่
- ทิศใต้ ติดกับ ตำบลช่างเคิ่ง อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
- ทิศตะวันออก ติดกับ ตำบลแม่วิน อำเภอแม่วาง จังหวัดเชียงใหม่
- ทิศตะวันตก ติดกับ ตำบลแม่ศึก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

All rights reserved

ภาพ 4 แผนที่ตำบลแม่่นาจร

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางช่วงประมาณ 700 - 1000 เมตร มีที่ราบหุบเขาเพียงเล็กน้อย ซึ่งจะสงวนไว้เป็นที่ทำกิน (ที่นา) เป็นส่วนใหญ่ มีแม่น้ำสำคัญไหลผ่าน สาย ได้แก่ มี 7 สาย แม่น้ำแจ่ม แม่น้ำแม่สะงะ แม่น้ำแม่รวม แม่น้ำแม่มู แม่น้ำแม่จร น้ำแม่วาก และน้ำแม่อาะ ซึ่งเป็นแหล่งน้ำที่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของ

ราษฎรในพื้นที่เป็นอย่างมาก โดยไหลผ่านจากทิศเหนือลงไปทิศใต้ การสัญจรไปมาระหว่างหมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก รถยนต์สามารถใช้การได้เฉพาะในฤดูแล้ง สำหรับฤดูฝนต้องใช้รถจักรยานยนต์หรือเดินเท้า

อาชีพหลักส่วนใหญ่ของราษฎรในตำบลคือ การทำนาปีแบบขั้นบันได บริเวณที่ราบหุบเขา ที่มีแหล่งน้ำเพียงพอ การปลูกข้าวไร่บริเวณลาดเขาของชาวเขา และการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในฤดูฝน รองลงมาอีกชั้นจะเป็นการเลี้ยงสัตว์ เช่น สุกร โค กระบือ และการปลูกพืช/ไม้เมืองหนาว บริเวณพื้นที่สูง สำหรับในช่วงฤดูร้อนมีบางส่วนได้ใช้ที่นาปลูก หอม กระเทียม และถั่วเหลือง ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

- ทรัพยากรดิน ดินในเขต อบต.แม่เงา เป็นดินปนหิน ,ดินร่วนปนทราย มีแร่ธาตุที่สำคัญ ได้แก่ แร่ลิกไนต์ เซรามิก และปูนขาว

- ทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรป่าไม้ในเขต อบต.แม่เงา เป็นป่าเบญจพรรณประกอบไปด้วย ไม้สัก, ไม้เต็ง, ไม้รัง ฯลฯ พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ

- ทรัพยากรน้ำ แหล่งน้ำที่สำคัญของตำบล มี 7 สาย แม่น้ำแจ่ม แม่น้ำแม่สะงะ แม่น้ำแม่รวม แม่น้ำแม่มู แม่น้ำแม่จร น้ำแม่วาก และน้ำแม่เอะ

- แหล่งน้ำแร่ธรรมชาติ มี 1 แห่ง ที่ บ. ห้วยขมิ้น หมู่ที่ 17

4.2 บริบททั่วไปและประวัติความเป็นมาของชุมชน

4.2.1 ลักษณะทั่วไปของชุมชน

ชุมชนบ้านแม่เอะเป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยง (ป่าแกอญ) จากข้อมูลที่ได้จากการให้สัมภาษณ์ของ “พะดี พะบุคา ชุมอรัญสาขาริ” ผู้อาวุโสสูงสุดหรือภาษาท้องถิ่นเรียกว่า (ชะ-ป่า-ญี่-โง) ว่าประมาณปี พ.ศ. 2415 เดิมมีการอาศัยเป็นหย่อมบ้านเล็กๆ หลายๆ หย่อมบ้านอาศัยอยู่เรียงรายตามลุ่มน้ำสายต่างๆ โดยมีแม่น้ำแม่เอะเป็นสายหลักที่ใช้ในการดำรงชีวิต จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ของผู้ศึกษาผู้อาวุโสในพื้นที่ได้มีการเล่าให้ฟังว่า ในอดีตที่บริเวณนี้เป็นที่อยู่อาศัยของชนชาติพันธุ์ลัวะเป็นกลุ่มแรกที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่นี้ จากนั้นตามคำบอกเล่าของผู้อาวุโสคือ ได้เกิดการระบาดของอหิวาตกโรคและทำให้มีผู้เสียชีวิตลงเป็นจำนวนมาก ชนชาติลัวะจึงได้ย้ายหนีจากชุมชนแม่เอะปัจจุบันไปอยู่ในบริเวณบ้านเฮาะ(ตามภาษากะเหรี่ยง) หรือ อำเภอฮอดและมีการอาศัยอยู่จนถึงปัจจุบัน ส่วนกลุ่มชาติพันธุ์กะเหรี่ยงก็ได้มีการโยกย้ายถิ่นฐานวนเวียนอยู่ในพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำแม่เอะ โดยจะมีการโยกย้ายก็ต่อเมื่อเกิดการเสียชีวิตของคนในหมู่บ้านโดย

ไม่ทราบสาเหตุ เพราะชาวบ้านจะมีความเชื่อและเลื่อมใสศรัทธาในเรื่องผีบ้าน ผีเรือนหรือปรากฏการณ์ตามธรรมชาติต่างๆ จึงมีการโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อความปลอดภัยในการดำรงชีวิต

ภาพ 5 ชุมชนบ้านแม่เอาะ

ชุมชนบ้านแม่เอาะเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะทางกายภาพต่างๆ ที่มีความคล้ายคลึงกับพื้นที่ชนบทอื่นๆ กล่าวคือ สภาพโดยทั่วไปของชุมชนมีภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน โดยมีลุ่มน้ำแม่เอาะเป็นแหล่งน้ำสายหลักที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชุมชน บ้านแม่เอาะตั้งอยู่ในพื้นที่ หมู่ที่ 10 ตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ประชากรทั้งหมดเป็นชาติพันธุ์ “ปกากะญอ” มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 368 คน เป็นชาย 212 คน เป็นหญิง 156 คน (ข้อมูล: องค์การบริหารส่วนตำบลแม่่นาจร, 2555) บ้านแม่เอาะเป็นหมู่บ้านที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า สัตว์น้ำ นานาชนิด นอกจากนี้ยังมีความหลากหลายของวิถีชีวิตและศิลปวัฒนธรรมของชุมชนที่เป็น การสืบทอดจากบรรพบุรุษ เช่น วัฒนธรรมการแต่งกายประจำถิ่น การสื่อสารโดยใช้ภาษาถิ่น

(ภาษาปกากะญอ) แม้กระทั่งการวิถีชีวิตด้านการประกอบอาชีพซึ่งเป็นการทำเกษตรกรรมแบบยังชีพมากกว่าการพานิช

4.2.2 ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ บ้านแม่เอาะตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ตั้งอยู่ที่พิกัด 47Q 432645 ของแผนที่ภูมิประเทศ กรมแผนที่ทหาร มาตราส่วน 1:50,000 มีเนื้อที่ประมาณ 12,000 ไร่ มีน้ำแม่เอาะไหลผ่านหมู่บ้าน โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับบ้านสบผาหลวง หมู่ที่ 14 ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศใต้	ติดต่อกับบ้านแม่ฮ่ม หมู่ที่ 2 ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับหมู่บ้านแม่สะระ หมู่ที่ 18 ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับหมู่บ้านแม่ขอ หมู่ที่ 1 ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

4.2.3 การคมนาคม การคมนาคมหรือการเดินทางเข้าพื้นที่บ้านแม่เอาะ ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ห่างจากจังหวัดเชียงใหม่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ บนทางหลวงหมายเลข 108 (เชียงใหม่ - แม่สะเรียง) ระยะทาง 155 กิโลเมตร และมีระยะห่างจากอำเภอแม่แจ่ม 26 กิโลเมตร ไปทางทิศเหนือ ใช้ระยะเวลาในการเดินทางทั้งหมดจากเชียงใหม่ถึงบ้านแม่เอาะประมาณ 3 ชั่วโมง โดยยานพาหนะที่สามารถเข้าพื้นที่ได้ ได้แก่ รถยนต์และรถจักรยานยนต์ เนื่องจากว่าลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน การเดินทางสัญจรในช่วงฤดูฝนจะเป็นไปด้วยความลำบาก

4.2.4 ลักษณะทางกายภาพ พื้นที่บ้านแม่เอาะ ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีลักษณะทางกายภาพทั่วไป คือ ร้อยละ 80 เป็นพื้นที่ภูเขาสูงชัน มีพื้นที่ในการใช้สอยจริงตามที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่เอาะประมาณร้อยละ 20 มีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 630 - 850 เมตรจากระดับน้ำทะเล ส่วนพื้นที่ที่ราบลุ่มมีความสูงประมาณ 430 เมตร จากระดับน้ำทะเล ด้านภูมิอากาศ มีอุณหภูมิอากาศต่ำสุดช่วงเดือนมกราคม อยู่ที่ 8 - 9 องศาเซลเซียส อุณหภูมิสูงสุด 35 องศาเซลเซียส อยู่ในช่วงเดือนเมษายน

4.2.5 ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน หมู่บ้านแม่เอาะเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาสูง และมีแม่น้ำแม่เอาะเป็นแม่น้ำแม่เอาะเป็นแม่น้ำสายหลักในพื้นที่ การตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านจะตั้งอยู่ตามที่ราบลุ่มน้ำแม่เอาะ เรียงจากทิศเหนือลงสู่ทิศใต้ ระยะห่างจาก

หมู่บ้านจากหมู่บ้านแม่เอาะเหนือถึงแม่เอาะกลางประมาณ 1.5 กิโลเมตร และจากแม่เอาะกลางถึงแม่เอาะใต้ประมาณ 5 กิโลเมตร

4.2.6 โครงสร้างพื้นฐานและสาธารณูปโภค

1) โรงเรียน โรงเรียนบ้านแม่เอาะ ตั้งอยู่ในเขตป่าสงวน หมู่ที่ 10 ตำบลแม่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีเนื้อที่ทั้งหมด 12 ไร่ ทิศเหนือและทิศตะวันตกติดกับที่ดินเพาะปลูกของชาวบ้าน ทิศตะวันออกและทิศใต้ติดกับถนนของหมู่บ้าน ก่อตั้งครั้งแรกเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2519 ซึ่งเป็นโรงเรียนสาขาของโรงเรียนบ้านแม่นาจร โดยครูคริสตจักรกะเหรี่ยงมาทำการสอน ต่อมาได้ตั้งเป็นโรงเรียน เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2521 โดยมีนายเสรี สอนธิคุณ เป็นครูใหญ่คนแรก โรงเรียนเปิดการสอนเป็น 3 ระดับ คือระดับ อนุบาล ระดับประถมศึกษาและระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีนักเรียนจำนวน 177 คน ข้าราชการครู 10 คน พนักงานราชการ 1 คน ครูอัตราจ้าง 3 คน อาคารเรียนถาวร 1 หลัง (สปช.102/26) อาคารชั่วคราว 4 หลัง บ้านพักครู 2 หลัง ห้องส้วม 4 ที่นั่ง 2 หลัง ซึ่งตามสภาพดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นโรงเรียนขนาดกลาง มีปริมาณงานและความรับผิดชอบมาก แต่มีครูและเจ้าหน้าที่น้อย สภาพอาคารเรียนและอาคารประกอบทรุดโทรมและขาดแคลนปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาเป็นอย่างมาก นอกจากนี้โรงเรียนบ้านแม่เอาะยังเป็นโรงเรียนประจำหมู่บ้านที่เป็นจุดศูนย์กลางและแหล่งเรียนรู้ในด้านต่างๆ ของประชาชนในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดงานประจำปีของชุมชน เช่น การจัดการแข่งขันกีฬาประจำปีหรือการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน เป็นต้น

2) วัด วัดบ้านแม่เอาะ (เหนือ) ก่อตั้งเมื่อ วันที่ 15 มกราคม 2555 มีเนื้อที่ประมาณ 4 ไร่ โดยมี พระอินพาวุธ (อัมพาประเสริฐ) เป็นเจ้าอาวาส พระวาระปุตโต (อัมพาประเสริฐ) เป็นพระลูกวัด ปัจจุบันวัดแม่เอาะเป็นสถานที่สำหรับประชาชนที่นับถือศาสนาพุทธในวันสำคัญทางศาสนาต่างๆ เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของชาวพุทธในพื้นที่และยังเป็นสถานที่จัดการประชุมประจำหมู่บ้านด้วย

3) น้ำประปา บ้านแม่เอาะมีการใช้ระบบน้ำประปาภูเขาเป็นหลักเพื่อการอุปโภค บริโภค โดยมีถังกักเก็บน้ำ (Tank) ประจำหมู่บ้านที่มีการตั้งอยู่ในพื้นที่สูงเพื่อให้ทั่วถึงแก่ผู้ใช้ทุกครัวเรือนและมีความเพียงพอชาวบ้านตลอดทั้งปี

4) ไฟฟ้า บ้านแม่เอาะเป็นพื้นที่ที่มีความทุรกันดารและอยู่ห่างจาก จังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 155 กิโลเมตร จึงทำให้ระบบไฟฟ้าจากส่วนกลางยังไม่สามารถเข้าถึงได้ ปัจจุบัน

ยังบ้านแม่เอาะยังใช้พลังงานแสงอาทิตย์ (Solar sell) และยังมีประชาชนบางส่วนที่ยังคงใช้ตะเกียง และเทียนไข

4.2.7 วิถีชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนบ้านแม่เอาะ

จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านแม่เอาะมีความเชื่อและนับถือในเรื่องผี- วิญญาณตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ซึ่งมีความสอดคล้องกับชาวกะเหรี่ยงในพื้นที่อื่นๆ กล่าวคือ มี ประเพณี และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงผีอยู่เสมอ ผีที่ชาวกะเหรี่ยงนับถือมีอยู่ 2 อย่าง คือ ผีดี กับ ผีร้าย ผีดีคือผีบ้าน ซึ่งมีหน้าที่ดูแลรักษาหมู่บ้านหรือผีเจ้าที่นั่นเอง และผีเรื่อน คือผีบรรพบุรุษ เช่น ผีปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้ว วิญญาณยังวนเวียน คุ่มครองลูกหลานอยู่ ชาวกะเหรี่ยงจะมีพิธี เช่น บวงสรวงบูชาผีเรื่อนอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง เพื่อให้ปลอดภัยจากการเจ็บไข้ได้ป่วย หรือรอดพ้นจาก ภัยทั้งปวง นอกจากการเลี้ยงผีบ้านผีเรื่อนแล้ว ชาวกะเหรี่ยงยังมีพิธีเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีป่า ผีคอย อีก ด้วย ทั้งนี้โดยอาศัยหมอผีที่มีความรู้ในเรื่องไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถา เน้นผู้ประกอบพิธีกรรม เลี้ยงผีเหล่านี้ ซึ่งอาจจะมีทั้งผีดีและผีร้าย ที่อยู่ตามป่าเขาถาวรทั่วไป คอยลงโทษผู้ที่ผ่านไปให้ ได้รับความเดือดร้อน ดังนั้น ความเชื่อถือในเรื่องผีและวิญญาณของชาวกะเหรี่ยง จึงมีผลดีต่อสังคม ชาวกะเหรี่ยงอย่างมาก และทำให้เกิดคุณธรรมขึ้น เพราะไม่มีใครกล้าทำความผิดแม้แต่ต่อหน้าและ ลับหลัง เช่น การลักขโมยหรือการผิดลูกผิดเมียผู้อื่น แม้คนไม่เห็นแต่ผีเห็นเสมอ เป็นต้นนอกจาก การนับถือผีแล้ว ชาวกะเหรี่ยงยังนับถือศาสนาคริสต์ และพุทธศาสนาอีกด้วย ซึ่งก่อให้เกิดเป็น ประเพณีและวัฒนธรรมในเผ่าขึ้นขึ้น เช่น ประเพณีปีใหม่ ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีเกี่ยวสาว และแต่งงาน หรือแม้กระทั่งประเพณีงานศพ

1) ประเพณีปีใหม่

ประเพณีที่สำคัญที่สุดของชาวกะเหรี่ยงชุมชนบ้านแม่เอาะนั้น โดยถือกำเนิดเอาเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี แต่การจัดงานอาจจะไม่ตรงกันทุกปีก็ได้ แล้วแต่หัวหน้า หมู่บ้านหรือ (ฮีโข) จะแจ้งให้ทราบ ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นระยะเวลาก่อนจะถึงฤดูกาลการเกษตร คือ หลังจากงานปีใหม่แล้วกะเหรี่ยงจะเริ่มทำงานในไร่ ในนา ทันที พิธีปีใหม่ ทุกหลังคาเรือนใน หมู่บ้านจะหมักเหล้าเตรียมเอาไว้ เมื่อถึงวันกำหนดงาน หมอผีจะประกอบพิธีให้ โดยเริ่มจากบ้าน ของฮีโข หรือ หัวหน้าหมู่บ้านก่อนเป็นหลังแรก แล้วกระทำต่อไปจนครบทุกหลังคาเรือน ซึ่งกิน เวลาถึง 3 วัน กว่าเสร็จ โดยพิธีกรรมก็คือ มีการนำเหล้า และไก่มาบวงสรวงต่อผีและวิญญาณ จากนั้นก็จะดื่มเหล้ากันตามประเพณีและทำพิธีผูกข้อมือด้วยสายสิญจน์ เสกมนต์คาถาอวยพรให้อยู่ เย็นเป็นสุขทุกบ้าน

2) ประเพณีการผูกข้อมือ การผูกข้อมือนี้ชุมชนบ้านแม่เอะนิยมทำกันในงานพิธีมงคลต่างๆ เรียกว่า กี่จื้อ หรือการมัดมือ เสร็จแล้วก็เลี้ยงฉลองกันอย่างสนุกสนานรื่นเริง งานประเพณีปีใหม่นี้ไก่และหมูจะถูกฆ่านำมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ผี และนำมาเลี้ยงกันอย่างทั่วถึงในหมู่บ้าน

ภาพ 6 พิธีมัดมือ (กี่ยื้อ)

3) ประเพณีขึ้นบ้านใหม่ พิธีนี้ชาวบ้านแม่เอะถือเป็นเรื่องจำเป็นและมีความสำคัญมาก เพราะชาวบ้านแม่เอะมีความเชื่อว่าถ้าหากสร้างบ้านเสร็จแล้วไม่ได้ทำพิธีขึ้นบ้านใหม่ ผู้เข้าอยู่อาศัยก็จะไม่มีความสุข ดังนั้น พิธีขึ้นบ้านใหม่ของชาวกะเหรี่ยงจึงถูกจัดขึ้น โดยการจัดเลี้ยงสุรา อาหาร ฆ่าหมู ไก่ เลี้ยงกัน สำหรับแม่บ้านก็จะจัดทำขนมหรือข้าวปุก (ข้าวเหนียวตำคุดกุง) และข้าวต้มมัด เลี้ยงกันอย่างสนุกสนานครึกครื้น มีการร้องเพลงอวยพรให้เจ้าของบ้านด้วย

4) ประเพณีกินข้าวใหม่ มีชาวเขาหลายเผ่าที่จัดให้มีพิธีนี้ขึ้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บันดาลให้ได้ผลผลิตอย่างที่หวัง เช่นเดียวกับชาวมูเซอที่จัดงานประเพณีกินข้าวใหม่ ชาวกะเหรี่ยงจะจัดงานพิธีกินข้าวใหม่ภายหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวในไร่ นาเสร็จแล้ว ในพิธีเลี้ยงก็จัดคล้ายๆกับประเพณีขึ้นบ้านใหม่ คือ มีการเลี้ยงฉลองในระหว่างเพื่อนบ้าน คล้ายหมู่บ้านเดียวกัน ประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ สิ่งเหล่านี้ที่ชาวกะเหรี่ยงมีการนับถือทั้งศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ เกือบร้อยละ 90 ถือผี การเลี้ยงผีที่สำคัญๆ มี ผีเรือน ผีบรรพบุรุษและผีน้ำ พิธีมัดมือปีใหม่ จัดขึ้นประมาณเดือนกุมภาพันธ์ถึงเมษายน ตอนเช้าของวันพิธีมีการฆ่าควายแล้วทำอาหารรับประทานกัน มีการต้มเหล้าใช้เวลาประมาณ 4 – 5 ชั่วโมงและมีการดำข้าวปุก นอกจากนี้ยังมีการทำขนมที่ห่อจากใบจากที่ผ่านการนำไปนึ่งแล้วมาประกอบพิธีกรรมในครั้งนี้ด้วย

สรุป ชุมชนบ้านแม่เอะมีวิถีแห่งบรรพบุรุษถือเป็นมรดกที่ดั่งมรดกได้สั่งสมมาเป็นเวลานานกว่าร่วม 100 ปีและใช้แบบแผนในการดำรงชีวิตมาโดยตลอดช่วงระยะเวลาหนึ่งประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ได้มีองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนเข้าไปพัฒนาวิถีชุมชนคนอยู่กับป่ามากขึ้น ผู้คนในชุมชนทุกคนยังใช้ชีวิตแบบดั้งเดิมอยู่ที่หมู่บ้านชุมชนปกากะญอกลุ่มนี้ได้ตระหนักดีในการเปลี่ยนแปลงของชุมชนได้พยายามรวมตัวเพื่อหาทิศทางที่เหมาะสม ในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชนเผ่าที่สอดคล้องกับการพัฒนาแบบใหม่ที่เข้าไปในชุมชน

4.3 กระบวนการในการจัดการองค์ความรู้ด้านป่าชุมชนของชุมชนบ้านแม่เอะ

จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านแม่เอะมีกระบวนการในด้านการจัดการป่าชุมชนอย่างมีระบบและได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องซึ่งที่ผ่านมาได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านในหมู่บ้านมาเป็นอย่างดี โดยมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีการจัดตั้งขึ้นมาเป็นผู้ดูแลและรับผิดชอบเป็นหลัก ป่าชุมชนถือได้ว่าเป็นแหล่งที่พักพิงของประชาชนบ้านแม่เอะ เมื่อป่าชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงและอาจนำมาซึ่งความเสื่อมโทรมของป่าชุมชน ทั้งป่าไม้ สัตว์ป่า แหล่งน้ำลำธาร จึงทำให้กลุ่มทางสังคมของชุมชนบ้านแม่เอะได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อดูแลรักษาป่าชุมชนของตน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนด้านสังคม สิ่งแวดล้อมของชุมชน โดยมีกระบวนการจัดการที่สำคัญ โดยได้มีการประชุมหมู่บ้านเพื่อกำหนดกฎระเบียบที่เป็นมติและได้รับความเห็นชอบคนสมาชิกในหมู่บ้านซึ่งสอดคล้องกับ เสน่ห์ จามริก และคณะ(อ้างแล้ว) ได้แบ่งรูปแบบของการจัดการป่าชุมชน ออกเป็น 3 ประเภท คือ

รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี

รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์

รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง

ชุมชนบ้านแม่เอะได้จัดตั้งคณะกรรมการที่มีหน้าหลักในการบังคับใช้กฎระเบียบเหล่านี้สำหรับชุมชนบ้านแม่เอะนั้นได้มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมา โดยมีการเลือกตัวแทนที่มีความรู้ความสามารถและมีความน่าเชื่อถือของคนในหมู่บ้านเองหรือคนในพื้นที่อื่น ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้ประกอบด้วย

1. พระพระอินพาวุโธ (อัมพาประเสริฐ)		ประธาน 1
2. นายพะบุคา ชุมอรัญสาขาริ	(ผู้อาวุโสสูงสุดในหมู่บ้าน)	ประธาน 2
3. นายทวี ชำนิสารพันการ	(ผู้ใหญ่บ้านแม่เอะ)	รองประธาน
4. นายคำแสน ชัยวิเศษกุล		กรรมการ

5. นายหม่อมกาลือ วิเศษพนา	กรรมการ
6. นายพะแซพอ อัมพาประเสริฐ	กรรมการ
7. นายกระจ่าง กฤษติการยิ่งสกุล	เลขานุการ
8. นางศรีออน ชัยวิเศษกุล	เหรัญญิก

คณะกรรมการหมู่บ้านทั้ง 8 คน มีหน้าที่และความรับผิดชอบดังนี้

1. ร่างและเสนอกฎระเบียบในการอนุรักษ์ป่าชุมชนในด้านต่างๆ
2. ชี้แจงและอธิบายถึงเหตุผลและความจำเป็นของกฎระเบียบในแต่ละข้อ
3. ประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านเกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง
4. สามารถเรียกประชุมหารือได้เมื่อมีการละเมิดกฎระเบียบในแต่ละข้อ
5. บังคับใช้กฎระเบียบแต่ละข้อในหมู่บ้านอย่างเคร่งครัด

ภาพ 7 โมเดลแสดงลักษณะป่าชุมชนบ้านแม่เอะ

คณะกรรมการหมู่บ้าน ได้มีข้อตกลงกันว่าด้วยการรักษาสภาพธรรมชาติป่าชุมชนนี้ไว้ดำเนินการจะอยู่ในรูปของคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยมีระเบียบของหมู่บ้านที่กำหนดขึ้น การใช้ป่าไม้ในชุมชนต้องผ่านคณะกรรมการพิจารณา ยกตัวอย่าง เช่น คนที่จะแต่งงานใหม่จะมีการปลูกสร้างบ้านเรือน คณะกรรมการพิจารณาร่วมกันว่าต้นไม้ต้นไหนควรตัดเอาใช้เมื่อคณะกรรมการผ่านความเห็นชอบ จึงสามารถนำมาตัดไม้ได้และเมื่อคณะกรรมการไม่ผ่านความเห็นชอบก็ไม่สามารถนำใช้ได้ กฎระเบียบที่สำคัญนี้ทำให้ทุกคนเคารพกฎระเบียบดังกล่าวที่มีอยู่ใน

ชุมชนอย่างเคร่งครัด สำหรับกฎระเบียบหมู่บ้าน บ้านแม่เอะ หมู่ที่ 10 ตำบลแม่เงา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ สามารถแบ่งออกได้ดังนี้

4.3.1 กฎระเบียบชุมชนบ้านแม่เอะ ตำบลแม่เงา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

4.3.1.1 กฎระเบียบว่าด้วยยาเสพติด

- 1) ห้ามเสพยาเสพติดทุกชนิดในหมู่บ้าน (เช่น ยาบ้า ฝิ่น เฮโรอีน กัญชา) ฝ่าฝืน
ดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 2) ห้ามบุคคลในนำยาเสพติดเข้ามาในหมู่บ้านถ้าจับได้ปรับ 2,000 – 5,000 บาท
และส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 3) บุคคลใดเกี่ยวข้องกับยาเสพติดจะไม่มีสิทธิในการยืมเงินทุกกองทุนใน
หมู่บ้าน
- 4) ห้ามบุคคลภายในและภายนอกปลูกฝิ่นในพื้นที่เขตหมู่ที่ 10 ฝ่าฝืนปรับ
ดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 5) ห้ามนำสุราหรือสิ่งมีนเมาทุกชนิดเข้ามาในหมู่บ้าน (ฝ่าฝืนปรับ 2,00 – 5,000
บาท)

4.3.1.2 กฎระเบียบว่าด้วยการอนุรักษ์ป่าชุมชน

- 1) ห้ามบุคคลใดบุกรุกป่าอนุรักษ์ ฝ่าฝืนปรับ 3,000 – 5,000 บาท / ยึดไร่คืน
ทันที
- 2) ห้ามขยายพื้นที่ทำกินเป็นเด็ดขาด หากมีความจำเป็นต้องผ่านการ
พิจารณาของคณะกรรมการหมู่บ้านก่อน
- 3) ห้ามบุคคลภายนอกมาทำกินในเขตพื้นที่หมู่ 10 นอกจากคนคนที่มีพื้นที่
ทำกินเดิมอยู่แล้ว
- 4) บุคคลที่ทำกินในพื้นที่หมู่ 10 ทุกคนต้องล้อมรั้วแม้จะเป็นบุคคลภายนอก
หรือภายในก็ตาม
- 5) ห้ามบุคคลทั้งภายนอกและภายในล้อมรั้วเกินพื้นที่ทำกินของตน
- 6) ห้ามล้อมรั้วปิดกั้นทางผ่านของสัตว์เลี้ยง
- 7) ห้ามบุคคลภายนอกมาเช่า ซื่อหรือจ่านำในพื้นที่หมู่ 10 ฝ่าฝืนยึดคืนทันที
- 8) ห้ามบุคคลภายนอกมาตัดไม้ในเขตพื้นที่หมู่ 10 ฝ่าฝืนปรับ 2,000 – 5,000
บาท

- 9) ห้ามบุคคลภายนอกมาเลี้ยงสัตว์ในเขตพื้นที่หมู่ 10
- 10) ห้ามบุคคลภายนอกมาล่าสัตว์ในเขตพื้นที่หมู่ 10 ฝ่าฝืนปรับ 5,000 – 8,000 บาท

4.3.1.3 กฎระเบียบว่าด้วยสัตว์ (การจับสัตว์น้ำ)

- 1) ห้ามปิดน้ำจับปลา ห้ามซื้อด ห้ามเบือ ฝ่าฝืนปรับ 5,000 – 8,000 บาท
- 2) ห้ามจับสัตว์น้ำในเขตอนุรักษ์ทุกชนิดโดยเด็ดขาด ฝ่าฝืน เต็กปรับ 5,000 บาท ผู้ใหญ่ปรับ 8,000 บาท

4.3.1.4 กฎระเบียบว่าด้วยการอนุรักษ์สัตว์ป่า

- 1) ห้ามบุคคลใดไปล่าสัตว์ทุกชนิดในป่าอนุรักษ์ ฝ่าฝืนปรับ 2,000 – 5,000 บาท
- 2) ห้ามยิงปืนในรัศมี 1 กิโลเมตร จากบริเวณพื้นที่หมู่บ้าน ฝ่าฝืนปรับ 500 บาท
- 3) ห้ามนำสัตว์ป่ามาเลี้ยง
- 4) ห้ามล่าสัตว์ป่าด้วยวิธีการจุดไฟเผาป่าหรือการตัดไม้ทำลายป่า

4.3.1.5 กฎระเบียบอื่นๆ

- 1) ห้ามก่อเหตุทะเลาะวิวาทขึ้นในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นเทศกาลในหมู่บ้านหรือไม่ก็ตาม ฝ่าฝืนปรับ 2,000 บาท
- 2) หากเกิดการทะเลาะวิวาทผู้ที่เป็นต้นเหตุจะต้องรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้นอย่าง

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพ 8 กฎระเบียบการป่าและสัตว์ป่าชุมชนบ้านแม่เอาะ

4.3.2 วัตถุประสงค์ของกฎระเบียบหมู่บ้านมีดังนี้

- 1) เพื่อจัดระเบียบด้านการนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ให้มีความเหมาะสม
- 2) เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนที่มีอยู่ในปัจจุบัน
- 3) เพื่อฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติที่มีการบุกรุกในชุมชน
- 4) เพื่อป้องกันการบุกรุกป่าเพิ่มเติมของชาวบ้าน
- 5) เพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนสำนึกในและรู้จักคุณค่าของทรัพยากรในท้องถิ่น

ทั้งนี้คณะกรรมการทั้ง 8 คน จะมีหน้าที่ในการดูแลและสามารถบังคับใช้ข้อระเบียบแต่ละข้อได้ด้วยการเรียกประชุมด่วน หากพบว่ามีกรณีละเมิดหรือทำผิดข้อระเบียบของชุมชน เพื่อให้การดำเนินงานบรรลุเป้าหมายและสัมฤทธิ์ผล ดังที่ นพ.วิจารณ์ พานิช (อ้างแล้ว) ได้ระบุว่าการจัดการความรู้สามารถใช้เป็นเครื่องมือเพื่อการบรรลุเป้าหมายอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่

1. บรรลุเป้าหมายของงาน
2. บรรลุเป้าหมายการพัฒนาคน
3. บรรลุเป้าหมายการพัฒนาองค์กร ไปเป็นองค์กรเรียนรู้
4. บรรลุความเป็นชุมชน เป็นหมู่คณะ ความเอื้ออาทรระหว่างกันในที่ทำงาน

จากการศึกษาของ คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนพัฒนาชนบท ภาคเหนือตอนบน และสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (อ้างแล้ว) ได้ให้คำนิยามคำว่า ป่าชุมชน หมายถึง ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน อันได้แก่ ป่า ดิน น้ำ และระบบการผลิตที่เหมาะสม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อสนองต่อการดำรงชีวิตของชุมชนในด้านต่างๆ กล่าวคือ 1) ด้านนิเวศวิทยา การจัดการของชุมชนจะช่วยฟื้นฟูให้เกิดความสมดุลทางนิเวศวิทยาการเพิ่มพื้นที่ป่า อันจะส่งผลให้เกิดความชุ่มชื้น เพิ่มปริมาณน้ำฝน ดันน้ำลำธารและสร้างปุ๋ยธรรมชาติ จากป่า จะช่วยพัฒนาคุณภาพดินให้อุดมสมบูรณ์ การฟื้นตัวของธรรมชาติจะส่งผลการเติบโต ของพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์หลายๆ ชนิด 2) ด้านเศรษฐกิจ นอกจากการนำไม้มาใช้สอยในการปลูกสร้างบ้านเรือน เครื่องมือเครื่องใช้ในการผลิตในชีวิตประจำวันแล้ว ก็ยังเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญทั้งพืช ผัก ผลไม้ สัตว์และแมลงต่างๆ 3) ด้านการเมือง เมื่อชุมชนมีอำนาจในการจัดการด้านทรัพยากรจึงเป็นการกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรไปสู่ชุมชน ก็จะเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยขั้นพื้นฐานอย่างแท้จริง ด้านสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรมนั้นไม่สามารถแยกที่นา ที่ไร่ ป่า น้ำ และระบบการผลิตออกจากกันได้ จึงเกิดการพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนและป่า และแสดงออกในรูป ความเชื่อ และพิธีกรรม 4) ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เนื่องจากป่าของประเทศไทยเป็นป่าฝนเขตร้อน จึงมีความหลากหลายทางชีวภาพ ทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ที่มากมายนี้เป็นพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาด้านพันธุกรรมและเทคโนโลยีชีวภาพในอนาคต การดูแลป่าไม้เริ่มดำเนินการเมื่อปี พ.ศ. 2518 รวมระยะเวลาประมาณยี่สิบกว่าปีมาแล้ว แต่เดิมชุมชนบ้านแม่เอะก็ได้มีการดูแลรักษาผืนป่านี้มาโดยตลอด เนื่องจากว่าป่าชุมชนเป็นองค์ประกอบหรือวัฏจักรระบบนิเวศในธรรมชาติและเมื่อมีการบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนบ้านแม่เอะซึ่งเป็นต้นน้ำสาขาคัญหลายๆ สาขา จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพผืนป่าโดยรวมซึ่งเชื่อมโยงกับการศึกษาของ มนัส สุวรรณ (อ้างแล้ว) ระบบนิเวศของประเทศไทยส่วนใหญ่มีลักษณะค่อนข้างจะถูกทำลายง่ายหากมีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้อย่างกว้างขวาง วิธีที่ดีที่สุดน่าจะเป็นไปได้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศคือ การเพิ่มความมั่นคงให้ระบบนิเวศ โดยปล่อยให้มีการใช้พลังงานภายในของแต่ละระบบนิเวศให้มากที่สุด แทนที่จะให้มีการถ่ายเทพลังงานจาก จากภายนอก ปัจจุบันมีการขยายตัวของผู้คนในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ความต้องการในการใช้พื้นที่การเกษตรก็เพิ่มมากขึ้นตามไปด้วย ดังนั้น ชุมชนจึงต้องเน้นการดูแลรักษาโดยมีมาตรการที่ควบคุมปริมาณและวัตถุประสงค์ในการใช้ป่าชุมชนที่มีการตั้งขึ้นมาโดยคณะกรรมการชุมชนเอง

การใช้ทรัพยากรป่าชุมชนของชาวบ้านแม่เอะเป็นการทรัพยากรป่าชุมชนที่อยู่ภายใต้กฎระเบียบและข้อบังคับของชุมชนที่คณะกรรมการที่ถูกตั้งขึ้นมา เพื่อป้องกันให้เกิดการใช้

ทรัพยากรธรรมชาติของท้องถิ่นเกิดประโยชน์สูงสุดและมีความมั่นคงและยั่งยืน ซึ่งความหมายของการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนของชาวบ้านเอานี้ได้สอดคล้องกับแนวคิดของปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (อ้างแล้ว) ได้กล่าวว่าแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมอย่างมากในปัจจุบัน และได้รวบรวมคำอธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนดังนี้ การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อมในระท้องถิ่นและในระดับ โลกโดยรวม เพื่อที่ชนรุ่นหลังแนวคิดดังกล่าวเป็นการจุดประกายแห่งการรักษามรดกทางทรัพยากรทางธรรมชาติ การทำให้คุณภาพชีวิตมนุษย์ดีขึ้น ในลักษณะเศรษฐกิจแบบยั่งยืน เป็นเศรษฐกิจที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพระบบเศรษฐกิจในสภาวะที่มีคุณภาพทางนิเวศวิทยา

4.3.3 การจัดการองค์ความรู้ระบบไร่หมุนเวียน

ระบบไร่หมุนเวียนเป็นระบบเกษตรกรรมพื้นบ้านที่ทำกันในหลายวัฒนธรรมในอดีต งานศึกษาของ วราลักษณ์ อิทธิพลโอฬาร (อ้างแล้ว) ก็ได้แสดงไว้อย่างชัดเจนว่าการตัดไม้ของชาวปกากะญอในการทำไร่จะเป็นในสองลักษณะ คือ การตัดเฉพาะกิ่งก้านของต้นไม้ หรือ การโค่นต้นไม้โดยเหลือตอไว้ในระดับเอว ซึ่งทั้งสองลักษณะไม่ได้ทำให้ต้นไม้ตาย แต่กลับจะทำให้ต้นไม้แตกกอออกหน่อออกมาเพิ่มเติมและเติบโตเป็นไม้ใหญ่ กลายเป็นการเพิ่มจำนวนต้นไม้ไปโดยปริยาย นอกจากนี้การทำไร่หมุนเวียนยังเป็นการรักษาสมดุลของธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นการรักษาดินเพราะไม่มีการไถพรวนและมีการพักดินให้กลับมาอุดมสมบูรณ์ ไร่หมุนเวียนช่วยรักษาป่าเพราะชาวปกากะญอทำไร่เฉพาะในพื้นที่ป่าที่ชุมชนกำหนดไว้มีขอบเขตแน่นอนไม่รุกเข้าไปในป่าใหม่ ไร่หมุนเวียนช่วยรักษาน้ำและป่าต้นน้ำ ไร่หมุนเวียนช่วยดูแลป้องกันสัตว์ป่ารวมทั้งช่วยรักษาทรัพยากรพันธุกรรมพื้นบ้านเอาไว้ให้คงอยู่ แต่ปัจจุบันพอจะหลงเหลือให้เห็นได้ในหมู่บ้านกะเหรี่ยง บนพื้นที่สูงทางภาคเหนือและภาคตะวันตกของประเทศไทย ระบบไร่หมุนเวียนเป็นวิธีการเพาะปลูกพืชในพื้นที่หนึ่งในช่วงเวลานึง โดยจะปลูกพืชแบบผสมผสาน ทั้งข้าว ผัก และพืชใช้สอยต่างๆ รวมกันในบริเวณพื้นที่เดียวกัน เมื่อทำการเพาะปลูกไประยะหนึ่งจนดินลดความอุดมสมบูรณ์ลง ก็จะย้ายไปทำการเพาะปลูกในพื้นที่ใหม่ และปล่อยให้ดินในพื้นที่เดิมได้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ แล้วจึงหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์ในพื้นที่เดิมนั้นอีกครั้ง จึงเป็นรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและความ อุดมสมบูรณ์ของดินไว้ได้มากที่สุดระบบหนึ่ง แต่ในปัจจุบัน มีการทำไร่หมุนเวียนกันอย่างผิดวิธีจนทำ

ให้ระบบเกษตรกรรมวิธีนี้ถูกเข้าใจ ผิดว่าเป็นการทำเกษตรกรรมแบบ"ไร่เลื่อนลอย"ที่ไปตัดไม้ทำลายป่าต้นน้ำบนที่สูง

การทำไร่หมุนเวียนของชุมชนบ้านแม่เอะมีพัฒนาการของการปรับตัวตามสภาพธรรมชาติ และเงื่อนไขภายในชุมชนดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนแรก ปัจจุบันระบบการทำไร่ได้ลดระยะเวลาการหมุนแต่ละรอบลงเหลือประมาณ 5-7 ปีซึ่งใน 1 รอบ ระยะเวลา 7 ปี พื้นที่ที่ทำการผลิตในปีนั้นจะปล่อยพักไว้หรือที่เรียกว่า "ไร่ชาก"(ไร่เหล่า) ชาวปกากะญอจะเรียกว่า "จ๊ก" โดยจะเรียกชื่อตามลักษณะธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละพื้นที่และลักษณะพื้นที่จะให้คุณค่าและให้ประโยชน์ต่อคน ต่อสัตว์และต่อการรักษาสมดุลทางธรรมชาติของระบบนิเวศบนพื้นที่สูง ลักษณะของป่าบริเวณบริเวณบ้านแม่เอะ โดยทั่วไปเป็นป่าดงดิบแล้ง และป่าผลัดใบป่า ชาวบ้านจะเรียกว่า "กะเนอหมื่อ" เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้ มีกฎระเบียบและความเชื่อที่ห้ามตัดไม้และล่าสัตว์โดยเด็ดขาด ส่วนป่าผลัดใบเป็นป่าเบญจพรรณชื้น ชาวบ้านเรียกว่ากระหน่อพามีไม้ประเภทไม้ยาง ตะเคียน ไม้แดง ไม้ประดู่และไม้หลายชนิด เช่น ไม้ซาง ไม้ข้าวหลาม ไม้ไผ่ ฯลฯ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์เป็นป่ายังชีพ คือ หวานอาหาร และไม้ใช้สอยบางชนิดรวมทั้งพื้นที่ไผ่ไม้ไร่ "หวาเกร๊ะ" ขึ้นมากจะเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำไร่ ทั้งนี้ชาวบ้านจะไม่ทำไร่ในป่าดิบชื้น เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งต้นน้ำและป่าความเชื่อที่ต้องอนุรักษ์ไว้แล้ว เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีไม้ใหญ่มาก ไม่สามารถถางด้วยมือได้ นอกจากนี้ดินในพื้นที่ป่าดิบชื้นยังมีความชื้นมากเกินไปจะทำให้อวบและมีลำต้นสูงเพราะต้องการแสงแดด แต่เมล็ดข้าวจะลึบเล็กเพราะต้นและไปงอกงาม โดยชุมชนบ้านแม่เอะมีขั้นตอนและกระบวนการในการทำไร่หมุนเวียนในรอบ 1 ปี ดังนี้

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ตาราง 1 ขั้นตอนการทำไร่หมุนเวียนชุมชนบ้านแม่เอะ

ที่	กิจกรรม	ระยะเวลา
1.	การเตรียมที่	มกราคม
2.	การแผ้วถาง	มกราคม-กุมภาพันธ์
3.	การตากให้แห้ง	กุมภาพันธ์-เมษายน
4.	การเผา	เมษายน
5.	การเคลียร์พื้นที่,สร้างกระท่อม,การล้อมรั้ว	เมษายน-พฤษภาคม
6.	การปลูก,หว่าน	พฤษภาคม
7.	การดูแลรักษา,ใส่ปุ๋ยช่วงที่ต้นข้าวเจริญเติบโต	มิถุนายน-กันยายน
8.	การเก็บเกี่ยว	กันยายน-ตุลาคม
9.	การตีข้าว,การขนส่งและจัดเก็บ	ตุลาคม-ธันวาคม

จากขั้นตอนและกระบวนการทำไร่หมุนเวียนของชุมชนบ้านแม่เอะขั้นตอนนี้เป็นกระบวนการในการทำไร่หมุนเวียนที่มีการปฏิบัติกันในรอบหนึ่งปี ซึ่งจะมีความคล้ายคลึงกับชุมชนปกาสัยเออทุกๆ พื้นที่ในประเทศไทย แต่มีสิ่งที่แตกต่างกันอย่างชัดเจนคือเรื่องของความเชื่อหรือพิธีการในการเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงขึ้นอยู่กับภูมิลักษณ์ของแต่ละชุมชน เช่น ถ้าเป็นชาวพุทธก็จะมีพิธีขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผีดินน้ำหรือเทวดาให้คุ้มครองรักษาพืชผลให้

4.3.4 การจัดการองค์ความรู้ด้านการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ

ป่าต้นน้ำเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อชุมชนบ้านแม่เอะ เนื่องจากพื้นที่บ้านแม่เอะเป็นชุมชนที่อยู่ในลักษณะภูมิประเทศเป็นเขาและมีลำน้ำสาขาของกลุ่มน้ำแม่เอะอยู่หลายสาขา ซึ่งมีชื่อเรียกตามภาษาท้องถิ่น คือ สะคะคีย, กล้อคีย, แม่แซคีย, แม่หนูคีย เป็นต้น ต้นน้ำสาขาเหล่านี้มีความสำคัญ ต่อการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มน้ำแม่เอะ

ปัจจุบันลำน้ำสาขาต่างๆ เหล่านี้มีความเสี่ยงต่อการถูกบุกรุกทั้งจากชาวบ้านในพื้นที่และชุมชนใกล้เคียง สาเหตุมาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยเฉพาะพืชเชิงเดี่ยวประเภทข้าวโพดสัตว์ ที่มีการส่งเสริมให้ชาวบ้านขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้น ชุมชนบ้านแม่เอะจึงมีความกังวลต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ป่าต้นของลำน้ำสาขาต่างๆ ดังกล่าว จึงได้มีการจัดกิจกรรมในด้าน การอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ซึ่งจะปฏิบัติกันทุกๆ ปี โดยมีการเลือกเอาพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง

เพื่อเป็นการแสดงออกถึงการเห็นคุณค่าและประโยชน์ของป่าต้นน้ำเหล่านี้ โดยในปีนี้ได้มีการจัดพิธีบวชป่าขึ้นที่ป่าต้นน้ำ (กล้อศิษฐ์) ขึ้น ซึ่งมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้

4.3.4.1 ขั้นตอนของการจัดกิจกรรมบวชป่าต้นน้ำ (กล้อศิษฐ์)

ตาราง 2 ขั้นตอนและกิจกรรมบวชป่าต้นน้ำ (กล้อศิษฐ์)

ขั้นตอนการดำเนินงาน	กิจกรรมและผู้รับผิดชอบ
การเตรียมงาน	คณะกรรมการหมู่บ้านที่มีบทบาทหน้าที่โดยตรง ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน วัด ได้มีการประชุมหารือกัน เพื่อกำหนดสถานที่ วันเวลาในการจัดกิจกรรม
การประสานงาน	คณะกรรมการผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องมีการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในภาคส่วนต่างๆ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลแม่นาจร,เจ้าคณะตำบลแม่นาจร
การเตรียมเอกสารข้อมูล	คณะกรรมการหมู่บ้าน ตัวแทนชาวบ้าน
สถานที่จัดกิจกรรม	ป่าต้นน้ำ (กล้อศิษฐ์)
สรุปผลการดำเนินงาน	พระอินพนธ์

ภาพ 9 พื้นที่ป่าต้นน้ำ “กล้อศิษฐ์”

4.3.4.2 กำหนดการและพิธีกรรม

ตาราง 3 แสดงกำหนดการจัดกิจกรรมบวชป่าต้นน้ำ (ถล่อศิษย์)

เวลา	กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ
07:00 น.	เตรียมอุปกรณ์ในการบวชป่า	คณะกรรมการหมู่บ้าน ประชาชนในหมู่บ้าน
08:00 น.	ออกเดินทางไปที่พื้นที่เป้าหมาย (ถล่อศิษย์)	ผู้ร่วมงานทุกคน
09:00 น.	เริ่มพิธีกรรมทางศาสนา	พระสงฆ์
10:00 น.	ผู้ใหญ่บ้านกล่าวรายงาน วัตถุประสงค์ในการจัดงาน	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 10
10:00 น.	พระสงฆ์สวดมนต์และ ประกอบพิธีทางศาสนา	เจ้าคณะตำบลแม่นาจร
11:00 น.	ประชาชนผู้เข้าร่วมงานทุกคน ทำพิธีบวชป่า	ผู้ร่วมงานทุกคน
12:30 น.	รับประทานอาหาร	ผู้ร่วมงานทุกคน
13:00 น.	เดินทางกลับ	-

ภาพ 10 การขอขมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากผู้นำชุมชน

ภาพ 11 พระสงฆ์ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ภาพ 12 ตัวแทนชาวบ้านที่ร่วมพิธิบวชป่า

การจัดกิจกรรมบวชป่าต้นน้ำ (กลือคีย) ดังกล่าวของชุมชนบ้านแม่เอะ แสดงให้เห็นการให้ความสำคัญและการเคารพ รัก ห่วงแห่ง ทรัพยากร ป่าชุมชนของหมู่บ้านเป็นอย่างดี โดยสังเกตได้จากผู้เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ ซึ่งมีตั้งแต่ผู้อาวุโส เยาวชน และประชาชนทั่วไป ตลอดจนหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งเป็นผู้ให้การสนับสนุนในด้านงบประมาณ อุปกรณ์ ในการบวชป่าและกล้าไม้ในครั้งนี้ อย่างไรก็ตามยังมีพื้นที่ป่าต้นน้ำอื่นๆ อีกมากมายที่รอโอกาสและต้องมีการอนุรักษ์ รักษาไว้ เพราะเนื่องจากป่าต้นน้ำถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของความสมบูรณ์ทางธรรมชาติทุกๆ บริบท และยังเป็นผืนป่าที่หล่อเลี้ยงสรรพสิ่งชีวิตของชุมชนบ้านแม่เอะต่อไป

4.4 การใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านแม่เอะ

จากการศึกษาพบว่าชาวปกากะญอบ้านแม่เอะมีความเชื่อในเรื่องภูตผี จิต วิญญาณ ที่คอยดูแล สิ่งสถิตอยู่ทั่วไปในป่าเขา แม่น้ำ ลำห้วย ในต้นไม้ ในไร่ ในท้องนา ในหมู่บ้าน หรือแม้แต่ในในร่างกาย วิญญาณของคนเรา ก็มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องคุ้มครอง ซึ่งหากใครนับถือ ยึดมั่นในกฎ จารีตประเพณี ก็จะส่งผลให้คนผู้นั้นอยู่เย็นเป็นสุข ความเชื่อของชาวปกากะญอยังเป็นการ

ช่วยกันรักษาอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งกลุ่มชนต่างๆ ได้สั่งสม สืบทอดและพัฒนามาเป็นเวลานานับร้อย นับพันปี เป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ในแง่ที่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดจากการศึกษาเชิงประจักษ์ ผ่านการพิสูจน์ทดลองและกระบวนการคัดสรรปรับปรุงและพัฒนาความคิดอย่างเป็นระบบ แม้กระนั้นก็ดี ภูมิปัญญาท้องถิ่นก็มีข้อแตกต่างจากวิทยาศาสตร์อย่างมีนัยสำคัญอยู่ 2 ประการด้วยกัน คือ ประการแรก ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีลักษณะจำเพาะเจาะจงเฉพาะท้องถิ่น พื้นที่หรือระบบนิเวศชุดใดชุดหนึ่ง องค์ความรู้เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์และการอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระหว่างมนุษย์ สัตว์ พืช พลังตามธรรมชาติ ดวงวิญญาณ (สิ่งเหนือธรรมชาติ) ที่ดิน แหล่งน้ำ ลักษณะภูมิประเทศในอาณาบริเวณแห่งใดแห่งหนึ่ง โดยเฉพาะด้วยเหตุนี้เองภูมิปัญญาจึงก่อร่างสร้างตัวสร้างตัวขึ้นจากความเข้าใจอย่างชัดเจนในสัมพันธภาพของสรรพสิ่งและสรรพชีวิตต่างๆ ที่ก่อเกิด ดำรงอยู่และแตกดับไปภายในระบบนิเวศชุดนั้น ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งนำไปสู่ความสามารถในการบริหารจัดการ ปรับแต่ง ใช้ประโยชน์และพัฒนาทรัพยากรในระบบนิเวศชุดนั้นอย่างยั่งยืน ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งมีลักษณะเป็นสากลทั่วไปมากกว่า อาจไม่สามารถนำมาใช้เพื่อการพัฒนาและจัดการทรัพยากรภายในระบบนิเวศของท้องถิ่นแห่งใดแห่งหนึ่งได้เสมอไป ประการที่สอง ลักษณะจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวพันเชื่อมโยงอย่างแนบแน่น กับมิติทางด้านสังคมและสิทธิของชุมชน กล่าวคือ จากมุมมองในด้านของภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบนิเวศทุกชุดประกอบขึ้นโดยเครือข่ายของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างกลุ่มคน ครอบครัว เครือญาติและชุมชน กับ สิ่งมีชีวิตกลุ่มอื่นๆ ที่ดำรงอยู่ร่วมกันภายในระบบนิเวศท้องถิ่นชุดนั้น วิธีคิดเกี่ยวกับระบบนิเวศในลักษณะเช่นนี้ ถูกนำเสนอในเรื่องเล่าหรือนิทานพื้นบ้าน ที่กล่าวถึง สัมพันธภาพระหว่างคนกับสิ่งมีชีวิตชนิดอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกันทางสายเลือด การแต่งงาน หรือการเป็นพันธมิตรในรูปแบบต่างๆ

โครงสร้างของระบบนิเวศในภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นโครงสร้างที่เกิดขึ้นจากการจัดระเบียบโดยผ่านการเจรจาต่อรองและการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างผี (เทวดา, คนตาย) มนุษย์ (คนเป็น) สัตว์ พืช ดิน น้ำ และพลังธรรมชาติอื่นๆ ที่เชื่อมโยงกันผ่านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ การพึ่งพาและการต่อรอง แนวคิดที่มองระบบนิเวศในลักษณะองค์รวมเช่นนี้ ส่งผลให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเน้นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ (พืช สัตว์ ที่ดิน แหล่งน้ำ) และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเป็นสำคัญ ยิ่งไปกว่านั้น ประเด็นในเรื่องสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรนั้นครอบคลุมความสัมพันธ์ทางสังคมทั้งหมด รวมทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับความรู้ในมิติต่างๆ ด้วยเช่นกัน ดังนั้น ความรูจึงถูกมองว่าเป็นทรัพย์สินร่วมของชุมชนเช่นเดียวกัน ความรู้เกี่ยวพันเชื่อมโยงกับหน้าที่ความรับผิดชอบและอำนาจในการจัดระเบียบทางสังคม ความรู้จะได้รับการ

การถ่ายทอดไปสู่คนที่ไว้นับถือใจได้เท่านั้น เช่น เป็นครอบครัวหรือตระกูลเดียวกัน เป็นคนภายในชุมชนหรือเป็นลูกศิษย์ที่ผ่านการเสาะหา พิสูจน์ทดลองแล้วว่าสามารถแบกรับภาระหน้าที่ความรับผิดชอบอำนาจของความรู้ด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ดังนั้น ความรู้ของหมอยา พื้นบ้าน หมอผี คนทรง หัวหน้าผู้ประกอบพิธีกรรม ฯลฯ จึงเป็นความรู้ซึ่งถูกกำกับด้วยการทดสอบทางศีลธรรมอย่างเคร่งครัด สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรถูกนำมาใช้เพื่อกำหนดสิทธิในการเข้าถึงความรู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วยเช่นกัน ความเชื่อของชาวเขาที่อาศัยอยู่ในป่า ที่อุดมไปด้วยธรรมชาติ ป่า ไม้ น้ำตก แม่น้ำ ลำธาร เป็นสิ่งที่ช่วยให้เกิดการอยู่ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นกฎระเบียบการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ต่างก็มีหลักเกณฑ์ กฎ ระเบียบของการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับสัตว์ และคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การยึดถือกฎ ข้อห้าม ข้อปฏิบัติอย่างเหนียวแน่นนี้ชาวปกาเกอญอบ้านแม่เอาะ เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ส่งผลให้เราอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขมาจนถึงทุกวันนี้ สำหรับการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ได้แบ่งลักษณะการศึกษาค้นคว้าได้ดังนี้

4.4.1 ภูมิปัญญาด้านประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่นและความเชื่อของชุมชน

วัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนบ้านแม่เอาะเกิดจากความเชื่อดั้งเดิมที่ได้สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษมากำหนดแนวทางในการปฏิบัติของชาวบ้าน โดยมีการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่เหนือธรรมชาติและยังคงนับถือผีที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมไว้ เห็นได้จากการทำพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเลี้ยงผีปู่ย่า เจ้าน้ำเจ้าป่าเจ้าเขา การทำพิธีขอมาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในยามเจ็บไข้ได้ป่วย การผูกข้อมือนี้กะเหรี่ยงมักนิยมทำกันในงานพิธีมงคลต่างๆ เรียกว่า “กัจจี้” หรือการมัดมือ เสร็จแล้วก็เลี้ยงฉลองกันอย่างสนุกสนานรื่นเริง งานประเพณีปีใหม่นี้ไก่และหมูจะถูกฆ่านำมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ผี และนำมาเลี้ยงกันอย่างทั่วถึงในหมู่บ้านแต่ละแห่ง ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ (เหมืองฝาย) ผีขุนน้ำคือ ผีปกปักรักษาต้นน้ำและป่าไม้อันเป็นต้นน้ำลำธาร (ขุนน้ำ หมายถึง ต้นน้ำ) เป็นผีให้คุณ ที่เชื่อว่าเป็นผู้สามารถลดบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้กับแหล่งน้ำและพืชพันธุ์ธัญญาหาร ตลอดจนดูแลคนในชุมชนให้ร่มเย็นเป็นสุข ปราศจากโรคภัยต่างๆ การบวงสรวงเซ่นไหว้ผีขุนน้ำเพื่อเป็นการขอบคุณสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บันดาลให้มีน้ำใช้ในการเพาะปลูก และยังเป็นการขอให้ผีประจำขุนน้ำบันดาลให้ฝนตกและมีน้ำจากต้นน้ำ ทั้งในเขตลุ่มน้ำของลำน้ำและชุมชนในพื้นที่ราบตามเส้นลำน้ำนั้นๆ

โดยความเชื่อต่างๆ ถูกสร้างขึ้นตามระบบของชุมชนพร้อมทั้งการถ่ายทอดมาสู่คนรุ่นหลัง โดยผ่านการทำพิธี นิทาน คำสอน และเพลงขอที่สอดแทรกความเชื่อต่างๆ เหล่านี้ จนเกิดเป็นกระบวนการกล่อมเกลามาแล้วถ่ายทอด สืบทอดต่อๆ กันมา แต่เนื่องจากปัจจุบันชุมชนได้มีความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกมากขึ้น เกิดการยอมรับในระบบตลาดและปรับเปลี่ยนการดำเนิน

ชีวิต อันส่งผลให้ประเพณีดั้งเดิมเลือนรางหายไปบ้าง ไม่ได้รับการสืบทอด เช่น ประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกในแต่ละช่วง แต่ละฤดูกาลของการเพาะปลูก จะเห็นได้จากการปรับเปลี่ยนการผลิตทางการเกษตร ดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 4 ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนบ้านแม่เอาะ

เดือน	วัฒนธรรมประเพณี	ความหมาย
มกราคม-กุมภาพันธ์	พิธี “มัดมือ” หรือการผูกข้อมือ	เป็นพิธีผูกข้อมือปีใหม่เพื่อส่งท้ายปีเก่า
มีนาคม	ประเพณี การแต่งงานและพิธีการเลี้ยงผี	ชาวบ้านเชื่อว่าควรเหมาะสมแก่การเลี้ยงผี
เมษายน	ประเพณีสงกรานต์	เตรียมดิน ถางไร่ ตากไร่
พฤษภาคม	การเพาะเมล็ดข้าว และพิธีเลี้ยงผีฝ่าย (หล่อเหมือนข่อที)	ชาวบ้านเชื่อว่าที่เลี้ยงไป เพราะกลัวว่าฝ่ายจะพังหรือขาดและกลัวฝนไม่ตกตามฤดูกาล ในการทำพิธีกรรมชาวบ้านจะเข้าร่วมพิธีกับแม่เมือง เพื่อขอความคุ้มครองและตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดูแลแหล่งน้ำให้มีกิน มีใช้เพียงพอ ก่อนเริ่มต้นฤดูกาลเกษตร
มิถุนายน	“พิธีเหลื่อซ” หรือการเรียกขวัญข้าว หลังจากการทำนา	เพื่อขอพรและตอบแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้ดูแลพืชผล หลังจากพิธีลงแขกทำนา
กรกฎาคม	การเลี้ยงผีนา	เพื่อขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอให้ข้าวงอกงาม มีความอุดมสมบูรณ์ ฝน ฟ้า ตกตามฤดูกาล และสัตว์ใดๆอย่าได้มารบกวน
ตุลาคม	พิธี “ผูกข้อมือออกพรรษา” ทำลักษณะเดียวกับการผูกข้อมือปีใหม่	เพื่อการได้พบปะญาติที่แยกย้ายกันไปทำงาน และการได้ขอพรจากญาติผู้ใหญ่

ตาราง 4 (ต่อ)

เดือน	วัฒนธรรมประเพณี	ความหมาย
พฤศจิกายน	พิธี “ลงแขกเกี่ยวข้าว” และ “ทำบุญเลี้ยงข้าว”	เพื่อฉลองผลผลิตข้าวที่ได้ก่อนเก็บในยุ้งฉางข้าว
ธันวาคม	พิธีบาทหลวงข้าว (โทบีซ่า)	ชาวบ้านเชื่อว่า นกที่เป็นสัญลักษณ์ของการทำนา ถ้าทำพิธีกรรมนี้แล้วจะรู้ว่านกกินจะนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ นกเป็นสัญลักษณ์ของการออกผล

การสร้างระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชน ทำให้เกิดความจำเป็นในการที่จะต้องออกกฎระเบียบเพื่อให้เป็นแบบแผนและบรรทัดฐานร่วมกันของชุมชน โดยปกติแล้ว การแสดงอำนาจของชุมชนในการตรากฎระเบียบต่างๆ มักออกมาในรูปของความเชื่อ พิธีกรรมและการสร้างจารีตประเพณี ดังเช่น ความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่า ก่อให้เกิดประเพณีการใช้ป่าอย่างอ่อนน้อมยำเกรงและตระหนักในบุญคุณของป่า และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สิงสถิตอยู่ในป่า ป่าที่ตั้งสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความเชื่อต่างๆ เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของป่า เป็นความเชื่อที่พบเห็นได้โดยทั่วไป เช่น ความเชื่อเรื่องผิขุน้ำของชาวปกากะญอและคนเมือง (เสนห์และยศ, 2536) เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้ได้ตกผลึกและพัฒนากลายเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมและการใช้อำนาจในการออกกฏเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับรูปแบบทางการผลิตในภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนที่ตั้งถิ่นฐานบริเวณเชิงเขาและพื้นที่ราบ ซึ่งจำต้องพึ่งพิงการควบคุมน้ำการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตภายในบริบทของของระบบนิเวศเช่นนี้ ทำให้กลุ่มคนพื้นที่ราบ เช่น คนเมือง ไทลื้อ และไทใหญ่ ตลอดจนกลุ่มชาติพันธุ์บนดอยบางกลุ่มที่มีการผลิตแบบนาดำ เช่น ชาวลัวะ ปกาคะญอและขมุทำการจัดตั้งองค์กรและรูปแบบในการจัดการทรัพยากรน้ำที่เรียกว่า เหมืองฝาย องค์กรเหมืองฝายนี้กลายเป็นสื่อกลางที่มีนัยสำคัญทางศีลธรรมระหว่างการศึกษาป่าต้นน้ำ กับการสร้างความมั่นคงในการยังชีพของชุมชน ความสำคัญของป่าต้นน้ำต่อระบบการผลิตของชุมชน ให้เกิดอุดมการณ์อำนาจขึ้น เพื่อจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่าต้นน้ำ ในรูปของความเชื่อเรื่องผิขุน้ำ ชุมชนมากมายหลายแห่งยังคงทำพิธีบวงสรวงผี

ขุนน้ำเป็นประจำทุกปี เพื่อแสดงความกตัญญูต่อผีที่ช่วยดูแลป่าต้นน้ำและให้น้ำในการผลิตของชุมชน ที่มีความเข้มแข็งและมีอำนาจทางการต่อรองทางกายชุมชนสูง

สืบสานภูมิปัญญาของท้องถิ่นซึ่งพัฒนาขึ้นอย่างต่อเนื่องมาหลายชั่วอายุคน ยังส่งผลให้วิถีคิด ซึ่งพัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับธรรมชาติ เป็นวิถีคิดที่เป็นระบบ มีหลักเหตุผล ผ่านการตรวจสอบและการพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน ดังนั้น เมื่อเราพูดถึงความคิดของชุมชน เช่น ความคิดเรื่อง “สิทธิชุมชน” ความคิดนี้จึงมิใช่เป็นเพียงการกล่าวอ้างอย่างเลื่อนลอย หากแต่เป็นวิถีคิดที่พัฒนาขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติมาเป็นเวลานาน มีพัฒนาการและพลวัตในตนเอง ในทำนองเดียวกัน การมองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะเป็นวิถีคิดของชาวบ้าน ทำให้เรามองความเชื่อบางประการของชุมชน เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำของคนเมือง ในบริบทของประวัติศาสตร์และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับธรรมชาติ ความเชื่อนี้มิได้เป็นเพียงระบบ คุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิถีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงอุดมการณ์อำนาจ ซึ่งเป็นพื้นฐานในการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ ความเชื่อนี้เป็นพื้นฐานของการวางกฎระเบียบ ข้อบังคับและจารีตประเพณีต่างๆ เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อุดมการณ์อำนาจในรูปของความเชื่อดังกล่าวมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกของชุมชนรุ่นแล้วรุ่นเล่า มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำมาเป็นพลังในการต่อต้านสัมปทานไม้หรือการปรับความเชื่อทางศาสนาเป็นพิธีกรรมบวชต้นไม้เพื่อเป็นพลังในการต่อสู้กับขบวนการลักลอบตัดไม้ของนายทุนจากภายนอก เป็นต้น การมองภูมิปัญญาท้องถิ่นในลักษณะที่เป็นวิถีคิด ยังเป็นมุมมองทางวัฒนธรรมที่ให้ความเคารพแก่ศักดิ์ศรี อัตลักษณ์ และความหลากหลายทางวัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ซึ่งมีวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันออกไป

ชุมชนบ้านแม่เอะมีการพึ่งพิงกันมาในระยะเวลาที่ยาวนาน และจากวิถีชีวิต ประสบการณ์ที่มีการถ่ายทอด สืบทอดกันมานั้น ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง จนเกิดการเป็น ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีการจัดการโดยชุมชน มีการพึ่งพาตนเอง จึงทำให้ชาวบ้านเกิดแนวคิดโดยการใช้ความรู้ ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่มีอยู่มาใช้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความยั่งยืน และสร้างความสมดุลระหว่างธรรมชาติ กับ คน โดยดำเนินกิจกรรมการใช้ภูมิปัญญา ดังนั้นการสร้างเหมืองฝายตามสภาพภูมิศาสตร์ ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยที่เต็มไปด้วยทิวเขาใหญ่น้อย พื้นที่ราบที่เหมาะสมกับการทำการเกษตรมีอยู่ไม่มาก การจัดการน้ำให้มีประสิทธิภาพสูงสุดกลายเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อกลุ่มชนหลายกลุ่มเช่น แม้ว และปกากะญอ ที่อาศัยอยู่ตามพื้นที่ชนบทต่าง ๆ เป็น

ต้น ความสำคัญของการจัดการน้ำให้เหมาะสมกับระบบนิเวศและเกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อการผลิตในภาคเกษตร รวมทั้งสร้างความเป็นธรรมให้เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีระบบการจัดสรรแบ่งปันน้ำอย่างเสมอภาค ทำให้กลุ่มชนในเขตภาคเหนือบนพัฒนาภูมิปัญญาความรู้และเทคนิควิธีในการจัดการน้ำอย่างเป็นระบบ อีกทั้งพัฒนาองค์กรชุมชนขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดูแลจัดการน้ำ ทั้งในระดับชุมชนหมู่บ้านและในระดับเครือข่ายของชุมชนต่างๆที่ใช้น้ำร่วมกัน จนเกิดประเพณีความเชื่อในการจัดการทรัพยากรร่วมกันของชุมชน เช่น ความเชื่อในเรื่องฝิขุนน้ำซึ่งทำหน้าที่รักษาป่าต้นน้ำ ความเชื่อเรื่องฝิฝาย ซึ่งทำหน้าที่ดูแลเหมืองฝาย ตลอดจนประเพณีลงแขกและการร่วมแรงร่วมใจกันทำงานเพื่อส่วนรวมทั้งเด็กเยาวชน ชาวบ้าน ระบบเหมืองฝายเป็นการรวมตัวของเจ้าของนาหรือกลุ่มคนที่กินน้ำ-แม่ น้ำ เหมืองเดียวกัน ที่มารวมตัวกันเพื่อทำหน้าที่จัดระบบน้ำของชุมชนเพื่อสร้างหลักประกันว่า จะมีน้ำที่เพียงพอต่อการทำนา ชาวบ้านก็จะร่วมแรงร่วมใจกันในการสร้างฝาย การขุดลำเหมืองเพื่อท่อน้ำเข้านาและระบายน้ำออกจากนา ดูแลรักษาซ่อมแซมฝายและลำเหมือง ตลอดจนมีบทบาทส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดสรรแบ่งปันน้ำ ระบบเหมืองฝายยังเป็นรูปธรรมที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการจัดการทรัพยากร โดยทำการคิดค้น ตั้งสม และพัฒนาภูมิปัญญาในการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ในสภาวะแวดล้อมที่ชุมชนท้องถิ่นส่วนใหญ่ในเขตภาคเหนือตอนบนตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มในหุบเขาที่มีความลาดเทค่อนข้างมาก สายน้ำจึงไหลจากที่สูงลงสู่ลุ่มที่ต่ำกว่าอย่างรวดเร็ว ระบบเหมืองฝายจึงเป็นการจัดการน้ำที่วางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างระบบส่งน้ำให้สอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ โดยการสร้างฝายทดน้ำจากลำห้วยหรือลำธารใกล้ชุมชน เพื่อยกระดับน้ำให้สูงขึ้นและส่งน้ำเข้าสู่ลำเหมืองสายต่างๆสายน้ำเส้นหนึ่งจึงอาจมีฝายหลายลูกต่อกันเป็นช่วงๆ ระยะเวลา เพื่อทำหน้าที่ยกระดับน้ำและส่งน้ำเข้าสู่ลำเหมืองสายต่างๆ ลำเหมืองในระบบเหมืองฝายจะทำหน้าที่ส่งน้ำเข้าสู่ฝินนาของครัวเรือนต่างๆในชุมชนอย่างทั่วถึง น้ำจะถูกปล่อยเข้าไปหล่อเลี้ยงต้นข้าวตลอดฤดูกาลเพาะปลูกจนข้าวเติบโตใหญ่กลายเป็นผลผลิตจากหยาดเหงื่อแรงงานและความคาดหวังที่ว่าชุมชนจะมีน้ำกินน้ำใช้ที่มั่นคง ระบบเหมืองฝายในแต่ละชุมชนอาจมีขนาดแตกต่างกัน มีกฎเกณฑ์ในการจัดสรรแบ่งปันน้ำและการดูแลรักษาที่แตกต่างกัน ทั้งยังมีรูปแบบทิศทางการกระจายน้ำไปตามลำเหมืองที่แตกต่างกันอย่างหลากหลายไปตามลักษณะของพื้นที่ความอุดมสมบูรณ์และปริมาณน้ำที่แตกต่างกันของต้นน้ำของต้นน้ำ ซึ่งในชุมชนบ้านแม่เอะถือเป็นแหล่งต้นน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์กว่าแหล่งต้นน้ำในชุมชนอื่นๆ ที่พอกินและพอใช้ทำการเกษตร ลักษณะของดิน ความหนาแน่นของชุมชน ทั้งยังมีปัจจัยอื่นๆที่ส่งผลให้ระบบเหมืองฝายมีความแตกต่างกันออกไปแต่ในขณะเดียวกัน ระบบเหมืองฝายทุกแห่งได้วางอยู่บนพื้นฐานของการจัดการเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและความเป็นธรรม

ในการใช้น้ำ รวมทั้งเพื่อรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อม ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าระบบเหมืองฝายของชุมชนชาวบ้านแม่เมาะจึงเป็นทั้งระบบจริยธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่นอย่างแท้จริงซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงกับหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับการมีอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนในการกำหนดกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการดูแลรักษาทรัพยากรร่วมกันของชุมชนซึ่งสิ่งเหล่านี้กลายเป็นพลังสำคัญที่ช่วยให้ชุมชนสามารถปรับตัวจากบริบททางสังคมและเศรษฐกิจมาได้หลายยุคหลายสมัยได้ดี

พิธีกรรมและความ เชื่อเหล่านี้ จึงเป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดขึ้นเพื่อจัดระเบียบให้กับการผลิตและการจัดการทรัพยากร โดยการเสริมสร้างความผูกพันทางศีลธรรมและการอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนและป่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรจึงเป็นการผสมผสานร่วมกันระหว่างหลักการที่เป็นเหตุผล กับการใช้ความเชื่อและพิธีกรรมมาเป็นมาตรการในการออกกฎระเบียบของชุมชน ด้วยเหตุนี้เอง เราจึงพบว่า กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จะมีกฎระเบียบ จารีตประเพณี วิถีปฏิบัติ ตลอดจนความเชื่อและพิธีกรรม ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรในลักษณะที่แตกต่างและหลากหลายกันออกไป ซึ่งวัฒนธรรม ความเชื่อและวิถีปฏิบัติต่างๆ ของชุมชนที่มีต่อสิ่งแวดล้อมชุมชนสามารถแบ่งออกได้ดังนี้

4.4.1.1 ประเพณีเลี้ยงผีต้นน้ำ ชุมชนบ้านแม่เมาะจะกำหนดวันในช่วงเดือนแปด-เดือนเก้า-เดือนสิบเหนือ เข้าสู่หน้าฝน แต่ในบางท้องถิ่นบางกลุ่ม เช่น ชาวไทยใหญ่ เดือนนี้ชาวนาต้องเตรียมตัวทำนา มีการทำเหมืองฝาย ขุดลอกร่องน้ำ เพื่อทค่น้ำ จึงว่างเว้นจากงานประเพณีใดๆ เมื่อถึงเวลาเลี้ยงผีต้นน้ำในแต่ละรอบปีนั้น ผู้อาวุโสสูงสุดในหมู่บ้านจะเป็นผู้ที่นำพิธีเป็นคนแรกเสมอ

4.4.1.2 ชุมชนบ้านแม่เมาะมีประเพณีเลี้ยง ผีประจำไร่ ผีนามีการทำร้านเลี้ยงผีไร่ ผีนา ก่อนทำการปลูกข้าวหรือพืชไร่ ภายหลังเมื่อเก็บเกี่ยวได้ผลก็มีการเลี้ยงอีกครั้งหนึ่งด้วยการฆ่าไก่ เป็นเช่นบูชา อย่างเดียวกันกับชาวนาตามชนบทนอกเมือง

4.4.1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับป่า ความเชื่อและพิธีกรรมของชุมชนบ้านแม่เมาะที่ผ่านกาลเวลาหลายชั่วอายุคนจนตกผลึกกลายเป็นวิถีคิดและแสดงออกในรูปของระบบค่านิยมวัฒนธรรม เช่น ภาษิตของปกากะญอซึ่งแปลความได้ว่า “ป่าอยู่ คนอยู่ ป่าไม่อยู่ คนอยู่ไม่ได้” และ “นกเงือกตายหนึ่งตัว ต้นไทรเจ็ดต้นเจียบเหงา ชะนีตายหนึ่งตัว เจ็ดป่าวังเวง” หรือในประเพณีของชาวปกากะญอในการนำเอาสายสะดือของเด็กทารกแรกเกิดห่อผ้าแล้วใส่ในกระบอกไม้ไผ่นำไปวางไว้บนต้นไม้ใหญ่บริเวณพื้นที่ชายขอบของป่าใกล้หมู่บ้าน โดยมีความเชื่อว่า “ขวัญ” ของเด็กจะอยู่กับต้นไม้ จึงไม่อนุญาตให้ผู้ใดตัดฟันต้นไม้ต้นนั้น ความเชื่อในลักษณะนี้ นอกจากเป็นมาตรการใน

การอนุรักษ์ป่าอย่างได้ผลแล้ว ยังเป็นวิธีการอันแยบยลและชาญฉลาดในการปลูกฝังจิตสำนึกในการรักษาป่าและสร้างความผูกพันทางจิตวิญญาณระหว่างคนกับธรรมชาติไปยังลูกหลานต่อไป

1) ป่าหวงห้าม ชาวบ้านแม่เมาะมีความเชื่อกันว่า มีจิตชั่วสิงสถิตอยู่หรือเป็นเส้นทางที่ภูตผีเดินทางผ่านไปมา ลักษณะของป่า จะมีต้นไม้ที่มีขนาดที่เท่าๆกัน จำนวนมาก และเป็นต้นไม้ที่เติบโตเต็มที่ ป่าประเภทนี้ มักจะเป็นต้นน้ำลำธาร สัตว์เลี้ยง เช่น วัว ควาย จะเข้าไปไม่ถึง บริเวณป่านี้จะไม่มีการล่าเขาไปทำไร่หรือแม้แต่ไปตัดไม้มาสร้างบ้านเพื่อใช้ประโยชน์อย่างอื่น หากหมู่บ้านใดเคารพยำเกรงป่าประเภทนี้เชื่อกันว่าจะทำให้อยู่ร่วมกันร่มเย็นเป็นสุข แต่หากหมู่บ้านใดฝ่าฝืนข้อห้ามเข้าไปทำไร่หรือตัดต้นไม้เพื่อใช้ประโยชน์ก็จะทำให้หมู่บ้านได้รับความเดือดร้อน หรือครอบครัวใดที่มีสมาชิกฝ่าฝืนก็จะทำให้สมาชิกคนใดคนหนึ่งของครอบครัวนั้นเจ็บป่วยอย่างหนักและเสียชีวิตได้

2) ป่าเขาน้ำล้อม (ละ หมือ เบอ) ป่าเขาน้ำล้อม เป็นป่าที่อยู่เนินเขาที่มีลำห้วยสองสายไหลล้อมรอบและบรรจบกัน ชาวบ้านแม่เมาะเชื่อกันว่า บนเนินเขาจะเป็นที่อยู่อาศัยของภูตผี ไม่มีผู้ใดกล้าเข้าไปใกล้และไมกล้าเขาไปทำกินในเขตบริเวณนี้ บางหมู่บ้าน จะมีป่าประเภทนี้หลายแห่งแต่บางหมู่บ้าน ไม่มีเลย มีข้อห้ามว่า ห้ามเข้าไปทำประโยชน์และใช้สอยใดๆ ทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตั้งหมู่บ้านจะไม่สามารถทำได้เลยถือเป็นข้อห้ามอย่างเด็ดขาด

3) ป่าที่ราบเขาล้อม (ละ หมือ วอ) ป่าที่ราบลุ่ม หรือป่าต้นน้ำลำธาร หรือลำห้วยที่มีเขาล้อมรอบซึ่งชาวบ้านแม่เมาะถือว่าเป็นผืนป่าที่มีภูตผีเป็นเจ้าของเป็นป่าหวงห้าม ห้ามไม่ให้ใครเข้าไปบุกรุก เช่น ห้ามทำไร่ ห้ามสร้างบ้าน ห้ามเบียดนา และห้ามนอนค้างคืนในบริเวณป่าประเภทนี้เป็นต้น เพราะเชื่อว่าหากใครเข้าไปยุ่งเกี่ยวในป่าประเภทนี้จะทำให้มีอันเป็นไปถึงตายได้

ชุมชนบ้านแม่เมาะมีความเชื่อกันว่า ต้นโพธิ์ ต้นไทร เป็นต้นไม้ของภูตผี โดยเฉพาะต้นไทรที่มีขนาดใหญ่และมีโพรง มักจะมีการนำศพเด็กทารกไปเก็บไว้ในโพรงไม้นั้น โดยเชื่อกันว่า วิญญาณบรรพบุรุษคอยอยู่ที่นี้ ต้นโพธิ์ ต้นไทร เป็นต้นไม้ที่ไม่เคยตายเลย ก่อนที่ต้นแม่จะตายก็จะลงลงรากบนดินและ แแตกหน่อใหม่เสียก่อน ต่อเมื่อต้นหน่อเติบโตได้เองแล้ว ต้นแม่จะเหี่ยวเฉาและตายไป เชื่อกันว่าหากต้นโพธิ์ ต้นไทร โคนลง จะทำให้ภูตผีและสัตว์ป่านานาพันธุ์ที่อาศัยอยู่ที่ต้นไทร ไม่มีที่อยู่อาศัย เหตุนี้ชาวบ้านแม่เมาะจึงห้ามตัดต้นโพธิ์ ต้นไทร อย่างเด็ดขาด หากผู้ใดตัดจะเป็นบาปต่อลูกหลานที่อาศัยอยู่ และเชื่อกันว่า หากใครตัดต้นโพธิ์ต้นไทร คนผู้นั้นจะไม่มีลูกหลานสืบสกุล

4.4.1.4 ความเชื่อเกี่ยวกับแม่น้ำลำธาร ชุมชนบ้านแม่เอาะประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก จึงทำให้แหล่งน้ำมีความสำคัญมากสำหรับชาวบ้าน แหล่งน้ำในชุมชนบ้านผาหมอน ประกอบด้วยแหล่งน้ำ ๒ ลักษณะ คือแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ลำห้วยแม่เอาะที่ไหลผ่านบริเวณหมู่บ้านแหล่งน้ำที่สร้างขึ้น ได้แก่ น้ำประปา และอ่างกักเก็บน้ำ ซึ่งมีแหล่งเก็บน้ำอยู่หลายบ่อ ทั้งในบ้านผาหมอน และบ้านหนองหล่ม แหล่งน้ำทั้ง 2 ลักษณะ เป็นแหล่งน้ำสำคัญที่ชาวบ้านได้ใช้อุปโภค บริโภค ดังนั้นเราควรช่วยกันอนุรักษ์น้ำ สวมกการใช้น้ำอย่างประหยัด คือ การใช้น้ำอย่างไรจึงได้ประโยชน์สูงสุดใช้ในปริมาณที่ต่ำที่สุด เพราะน้ำเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่า วิธีการสงวนรักษาน้ำมีดังนี้

1) สำรวจแหล่งน้ำธรรมชาติในหมู่บ้านพยายามหาวิธีที่จะใช้แหล่งน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดและคุ้มค่าที่สุด เช่น การทำแท่งน้ำประปาเพื่อใช้ดื่ม การทำแท่งน้ำขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการเกษตร คูแล่ป่าต้นน้ำให้คงไว้ซึ่งต้นไม้นานาพรรณรอบบริเวณป่าต้นน้ำหมู่บ้าน

2) ป้องกันการเกิดน้ำเสีย และรักษาความสะอาดของแหล่งน้ำ เช่น การดูแลขยะชุมชน และสารเคมี

3) รักษาป่าไม้ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำเท่ากับเป็นการสงวนรักษาน้ำไปด้วย เพราะป่าจะกันไม่ให้เกิดการไหลบ่าของน้ำช่วยดูดซับและอุ้มน้ำคงความชุ่มชื้นให้แก่ดิน

4) ใช้น้ำอย่างประหยัด ชาวบ้านแม่เอาะมีความเชื่อเชื่อกันว่า แม่น้ำลำธารทุกสายจะมีเจ้าของ มนุษย์ต้องเคารพยำเกรงท่าน เจ้าของแม่น้ำลำธาร ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “นาทิ” หากผู้ใดไม่เคารพยำเกรงแม่น้ำ เช่น อุจจาระ ปัสสาวะ ลงในแม่น้ำลำคลองหรือตัดต้นไม้ บริเวณต้นน้ำลำธาร “นาทิ” จะลงโทษผู้นั้น โดยทำให้ผู้นั้นล้มป่วยและผู้นั้นก็ต้องทำพิธีขอมาต่อ“นาทิ” ด้วยการฆ่าหมู ไก่ มาบวงทรวง“นาทิ” แต่ตรงกันข้าม หากผู้ใดเคารพยำเกรงท่านก็จะคอยปกป้องคุ้มครอง ชีวิตเรามีความร่มเย็นเป็นสุข

4.4.1.5 ความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์ จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านแม่เอาะเป็นชุมชนที่ผูกพันกับธรรมชาติสัตว์ชนิดต่างๆ เป็นเวลานาน ซึ่งมีการเลี้ยงสัตว์เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เลี้ยงไว้เพื่อบริโภคและเลี้ยงเพื่อใช้แรงงาน เช่น การเลี้ยงหมู ไก่ วัว ควาย ช้าง ม้า เป็นต้น

1) นกขวัญข้าว (โท่ บี ข่า) นกขวัญข้าว ชาวบ้านแม่เอาะจะห้ามไม่ให้ฆ่า เพราะเชื่อว่า นกขวัญข้าวนี้เป็นนกเทพเจ้าแห่งข้าว ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งความอุดมสมบูรณ์

2) นกพญาไฟ (โท่ บี เบ) นกพญาไฟ ถือเป็นนกที่ชาวบ้านแม่เอาะไม่ฆ่าและไม่นำมารับประทาน เพราะเชื่อว่าหากใครพบเจอนกพญาไฟก็จะถือว่าโชคลาภ เพราะปลุกก็จะได้ผลผลิตที่อุดมสมบูรณ์

กล่าวโดยสรุปคือ ชุมชนบ้านแม่เอะมีสิ่งแวดล้อมที่มีประโยชน์ต่อชุมชนอย่างมาก ดังเห็นได้ชัดเจน นั่นคือ ประกอบไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ เช่น ป่าไม้ น้ำ ดิน สัตว์ป่า ของชุมชน ซึ่งชาวบ้านต่างก็ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากร สิ่งแวดล้อมดังกล่าว จึงได้มีการใช้ทุนในชุมชนของตนเป็นพื้นฐานต่อการจัดการ โดยชุมชน นั่นคือ ความร่วมมือ ร่วมใจของชาวบ้าน ในชุมชนของตนเองก่อน โดยเกิดจากความ ไว้วางใจกัน ในการดำเนินงานร่วมกัน ไม่ได้ยึดความรับผิดชอบของคนใดคนหนึ่ง แต่หากเป็น ความรับรู้ด้วยตนเอง ที่ไม่หวังผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าผลประโยชน์ส่วนรวม คณะผู้จัดทำจึงเห็นด้วยกับแนวคิดทุนทางสังคมและวัฒนธรรม (วรวิภา โรมรัตนพันธ์, 2548) ได้กล่าวไว้ว่า ทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับ โครงสร้างนั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงองค์ประกอบและระดับการปฏิบัติของสถาบันท้องถิ่น ทั้งที่เป็นทางการ ที่สามารถสนองตอบต่อการทำให้ชุมชนเกิดการพัฒนาทุนทางสังคมในลักษณะดังกล่าว มักจะเกิดในองค์กรแนวราบ และมีความเป็นเครือข่าย และสิ่งที่มักจะเห็น หรือเกิดขึ้นตามมาในองค์กรแนวราบและเครือข่ายดังกล่าว ก็คือกระบวนการตัดสินใจที่มีความโปร่งใส การมีผู้นำที่รับผิดชอบและมีการปฏิบัติโดยผู้คนในชุมชนเอง เพื่อตอบสนองต่อประโยชน์ส่วนรวม

4.5 การใช้ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาภายในชุมชนบ้านแม่เอะ พบว่ามีทรัพยากรที่สำคัญที่สุดคือ แหล่งน้ำและผืนป่า ซึ่งที่ผ่านมาในอดีต เกิดความขัดแย้งในเรื่องของการแย่งชิงทรัพยากรน้ำเกิดขึ้น ชุมชนบ้านแม่เอะจึงได้มีการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ไขปัญหาในการจัดการทรัพยากร ซึ่งก็คือ เรื่อง ทรัพยากรน้ำ เพราะเรื่องน้ำ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของหมู่บ้านนี้ เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการเกษตร และต้องพึ่งพาอาศัยแหล่งน้ำในการทำเกษตรและอุปโภคบริโภค ทางชุมชนจึงได้มีการก่อตั้งกลุ่มตัวแทนผู้ใช้น้ำในเขตของลำน้ำแม่กลางตอนบน เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งน้ำที่มีอยู่ให้เกิดความยั่งยืน ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านแม่เอะแบ่งออกได้ดังนี้

4.5.1 การทำน้าขึ้นบันได

ชุมชนแม่เอะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ทรงคุณค่าของชาวบ้านแม่เอะมาเป็นเวลายาวนาน สืบทอดมาจากรุ่นปู่ รุ่นย่าหลายต่อหลายรุ่น เป็นสิ่งที่ชาวบ้านเกิดความหวงแหน เพราะถือเป็นสิ่งที่ชาวบ้านนับถือว่าเป็นสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตของพวกเขาจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งเมื่อก่อนคนรุ่นหลังได้ใช้ความรู้ ภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่มาพัฒนาการปลูกข้าวในพื้นที่ และสภาพพื้นที่นั้น เป็นพื้นที่บนคอย หรือพื้นที่สูง ซึ่งยากที่จะทำให้เป็นที่ราบได้ จึงมีการทำเป็นน้าขึ้นบันไดจนถึงทุกวันนี้ ชุมชนบ้านแม่เอะเป็นหมู่บ้านที่ขึ้นชื่อในเรื่องของการจัดการ โดยชุมชนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม

ร่วมกันชาวบ้านและมีความต่อเนื่องมายาวนาน สามารถจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ให้ดำเนินมาจนถึงทุกวันนี้ การคงรักษาทรัพยากรที่ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลง แต่กลับมีการพัฒนาที่ดีขึ้นชัดเจนที่สุดของชุมชนบ้านแม่เอะ คือ นาขั้นบันได นอกจากนาขั้นบันได ให้คุณค่าทางจิตใจของคนผ่านพิธีกรรม ให้ผลผลิตเพื่อการยังชีพของชาวบ้านแล้ว ยังให้ประโยชน์ทางด้านอื่นๆอีกมากมาย และที่เห็นในพื้นที่ชุมชนนี้ จัดให้เป็นที่ศึกษาของคนภายนอก เป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิต ความเพลิดเพลิน การพักผ่อนหย่อนใจ ของนักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งนักท่องเที่ยวต่างชาติ ที่พบ คือ ฝรั่งเศส และ อังกฤษ สามารถสร้างรายได้อีกทางหนึ่งให้แก่ชุมชน การพัฒนาชุมชนไปพร้อมกับการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยวชุมชนนั้น ในที่นี้จะเห็นได้ว่านอกจากจะสร้างรายได้ให้ชุมชนแล้ว ยังถือเป็นแหล่งอนุรักษ์ที่มีการรักษาและต่อยอดความสำคัญของทรัพยากรนาขั้นบันไดให้คงอยู่และยั่งยืนต่อไป ไม่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมของสิ่งแวดล้อม

ภาพ 13 ลักษณะนาขั้นบันได

4.5.2 การใช้สมุนไพรชุมชน

ชุมชนบ้านแม่เอะมีการนำยาสมุนไพรมาใช้ตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว เพราะชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่า เพราะฉะนั้น การพึ่งพาอาศัยกันระหว่างคนกับป่ามีความคู่กันมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว ในความหลากหลายทางธรรมชาตินั้นชาวปกากะญอสามารถหาสมุนไพรได้ทุกที่รอบชุมชนของตนเอง ที่มีสภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง ป่าดิบเขา ชาวบ้านส่วนใหญ่จะใช้ประโยชน์จากป่าและรักษาป่าด้วยภูมิปัญญา โดยมีการใช้ทรัพยากรอย่างสมดุล นอกจากนั้นยังมีการปลูกสมุนไพร

พื้นบ้านเอาไว้ในบริเวณบ้านของตนเอง แต่สมุนไพรส่วนมากที่ชาวบ้านนำมาปลูกว่าเป็นส่วนใหญ่ เพื่อเป็นการไม่เสียเวลาในการไปหาจากป่าในยามที่เจ็บป่วย ซึ่งปัจจุบันยังมีการนำมาใช้รักษาอยู่บ้าง สมุนไพรบางอย่างจะใช้รักษาควบคู่กับการใช้ไสยศาสตร์ ซึ่งจะขึ้นอยู่กับสภาพของผู้เจ็บป่วยหรือความชำนาญในการใช้สมุนไพรรักษา ชุมชนบ้านแม่เอาะได้มีการแยกสมุนไพรออกเป็นสองส่วน คือ สมุนไพรจากป่า และสมุนไพรพื้นบ้าน การแยกสมุนไพรจะต้องคัดเลือกตามประเภทของตัวยาสสมุนไพรซึ่งสรรพคุณของสมุนไพรแต่ละชนิด วิธีใช้หรือสูตรการใช้ ซึ่งต้องอาศัยความชำนาญของหมอยาสมุนไพร ซึ่งถ้าหากไม่รู้สรรพคุณของตัวยาก็อาจจะเกิดโทษต่อผู้ใช้เอง

4.5.3 การทำแนวกันไฟ

จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านแม่เอาะในอดีตการทำเกษตรแบบยังชีพ เช่นการทำไร่ ทำสวน ของชาวบ้านนั้นยังไม่มีการทำแนวกันไฟหรือการป้องกันไฟป่า เมื่อมีการเผ่าที่เพื่อเตรียมพื้นที่ช่วงฤดูเพาะปลูกก็จะปล่อยให้ไฟป่าลามไปตามธรรมชาติหรือตามที่ต่างๆ เมื่อถึงถนนหรือลำห้วยต่างๆ ไฟป่าก็จะดับเอง อีกอย่างหนึ่งคือรองกว่าฝนจะตกลงมา แนวกันไฟหมายถึง แนวกีดขวางตามธรรมชาติหรือที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อหยุดยั้งไฟป่า หรือเพื่อเป็นแนวตรวจการณ์ไฟ หรือเป็นแนวตั้งรับในการดับไฟป่า แนวกันไฟโดยทั่วไปคือแนวที่มีการกำจัดเชื้อเพลิงที่จะทำให้เกิดไฟป่าออกไป โดยอาจจะกำจัดเชื้อเพลิงออกไปทั้งหมดจนถึงชั้นดินแท้ หรืออาจจะกำจัดเฉพาะเชื้อเพลิงที่ติดไฟง่าย เช่น ใบไม้ หญ้า ออกไป เท่านั้นก็ได้ แนวคิดในการทำแนวกันไฟก็เพื่อตัดช่วงความต่อเนื่องของเชื้อเพลิง เป็นการป้องกันไม่ให้ไฟลุกลามเข้าไปในพื้นที่ที่จะคุ้มครอง หรือป้องกันไม่ให้ไฟลุกลามออกมาจากพื้นที่ที่กำหนด แนวกันไฟ มีความแตกต่างกับแนวดับไฟ ตรงที่แนวกันไฟจะทำเอาไว้ล่วงหน้าก่อนการเกิดไฟป่า ส่วนแนวดับไฟจะทำในขณะที่กำลังเกิดไฟไหม้ และทำขึ้นเพื่อการดับไฟทางอ้อม หรือเพื่อการดับไฟด้วยไฟ การทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไม่ให้ไฟป่าลุกลามเข้าไปในพื้นที่ที่จะคุ้มครอง ซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่ป่าสมบูรณ์ ซึ่งชุมชนผาหมอนก็ถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่สมบูรณ์ที่สำคัญของทรัพยากรป่าไม้ เพื่อแบ่งพื้นที่คุ้มครองออกเป็นส่วนๆ สะดวกในการควบคุมไฟ ป้องกันไม่ให้ไฟลุกลามออกจากบล็อคนั้นเพราะไฟจะลุกลามไปสู่บล็อกลื่นๆ เพื่อใช้เป็นเส้นทางตรวจการณ์ระวังไฟป่า แนวกันไฟจะทำหน้าที่เหมือนเส้นทางล่าลงที่ใช้ในการตรวจหาไฟทางพื้นดิน โดยพลเดินเท้า จักรยานยนต์ หรืออาจจะใช้รถยนต์ ได้

การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการอนุรักษ์ป่าชุมชน เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนของชุมชนบ้านแม่เอาะ ตำบลแม่เงา อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ผู้ศึกษาพบว่าชุมชนบ้านแม่เอาะเป็นชุมชนที่มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานและบ้านเรือนอยู่ในลุ่มน้ำแม่เอาะซึ่งเป็นแม่น้ำสายหลักในพื้นที่มี

ลักษณะภูมิประเทศที่เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน จากการศึกษาพบว่า ยังพบอีกว่า ชุมชนแห่งนี้มีความผูกพันและมีวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนมาช้านาน ซึ่งประเพณีวัฒนธรรมที่สำคัญได้แก่ 1) การเลี้ยงผีต้นน้ำ 2) การบวชป่า 3) การเลี้ยงผีไร่ผืนนา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีองค์ประกอบที่สำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพป่าชุมชนบ้านแม่เอาะ คือ การเข้ามามีบทบาทจากปัจจัยภายใน เช่น การส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวจากนายทุนที่อื่น โดยมีได้คำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อป่าชุมชนในพื้นที่จึงเป็นสาเหตุอีกประการหนึ่งที่นำไปสู่การลดลงของพื้นที่ป่าชุมชน

ยังไรก็ตามด้วยการที่ชุมชนบ้านแม่เอาะเป็นชุมชนชนเผ่าปกเกอะญอที่มีความเชื่อและวัฒนธรรม ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณจึงนำไปสู่การกำหนดแผนและมาตรการในการอนุรักษ์และการป้องกันป่าชุมชน ดังที่ (ประวิทย์ เรื่องจรัส, 2544) ทำการศึกษาพบว่าว่าชุมชนลุ่มน้ำยาว มีลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน ชุมชนสามารถแก้ปัญหาอันเนื่องมาจากสภาพดิน การปรับปรุงดินอันเนื่องมาจากป่าถูกทำลายจากบุคคลภายนอก แนวทางและรูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรป่าไม้นั้นควรอาศัยระบบเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์กันภายในชุมชนเดียวกัน ให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในท้องถิ่น ผ่านพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมที่มีต่อป่า มีการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างเป็นระบบและถ่ายทอดต่อเนื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น ไปยังชุมชนใกล้เคียง ได้อย่างผสมกลมกลืน ชุมชนในลุ่มน้ำยาว มีการเคารพระเบียบที่ร่วมกันตั้งขึ้น ทำให้ชุมชนอยู่ร่วมกัน ได้อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ซึ่งอนุรักษ์ ปัญญา วัฒนธรรม (อ้างแล้ว) กล่าวไว้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นคำศัพท์ของการพัฒนาที่เกิดขึ้นมาด้วยสาเหตุของความกดดันที่เกิดจากความไม่สมดุลกันระหว่างการเร่งรัดพัฒนาด้านเศรษฐกิจและการเร่งรัดการลงทุนและใช้วัสดุจาก ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไร้ขอบเขตจึงเป็นผลให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายอย่างรวดเร็ว สภาพสังคมเสื่อมโทรมช่องว่างของรายได้ระหว่างคนจนกับคนรวยกว้างขึ้น คนยากจนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ กับความเปลี่ยนแปลงของโลกสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้กฎระเบียบที่ก่อตั้งโดยมดีอย่างมีส่วนร่วมของคนในชุมชน โดยมีตัวแทนที่เป็นผู้นำหมู่บ้านหรือคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้บังคับใช้ ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องมือและวิธีการในการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรในชุมชน ให้มีความสมดุลและเกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อเป็นมรดกตกทอดสู่ชนรุ่นหลังอย่างยั่งยืนสืบไป